

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Школа соціальної роботи

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З
ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальності
231 Соціальна робота

Кудрявцева Наталя Вадимівна

Керівник Іванова О.Л.,
старший викладач

Рецензент Савчук О.М., доц. канд. наук

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2020 р.

Київ - 2020

ЗМІСТ

	ст.
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СЛАБОЧУЮЧИХ ТА НЕЧУЮЧИХ ДІТЕЙ	9
1.1 Підгрунтя інклюзивної освіти	9
1.2 Особливі освітні потреби учнів з порушенням слуху.....	12
1.3 Міжнародний досвід інклюзивної освіти	15
1.3.1 Необхідні організаційні умови для впровадження інклюзивної освіти.....	15
1.3.2 Застосування інформаційно-комунікаційних технологій закордоном в процесі інклюзивного навчання	17
1.3.3 Організація співпраці в інклюзивній освіті закордоном	19
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	23
2.1 Час і місце проведення дослідження	23
2.2 Етапи проведення дослідження.....	23
2.3 Процедура проведення дослідження	24
2.4 Методи та інструменти дослідження.....	27
2.5 Характеристики вибірки дослідження.....	28
2.6 Етичні засади та труднощі дослідження	32
2.7 Концептуалізація та операціоналізація понять.....	33
РОЗДІЛ 3 СКЛАДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	35

3.1 Забезпечення інклюзивного освітнього середовища для слабочуючих та нечуючих учнів	35
3.2 Впровадження необхідних технічних засобів у клас, де навчаються учні з порушенням слуху.....	37
3.3 Організація навчального процесу	42
3.3.1 Дотримання принципів послідовності, наступності, комплексності	42
3.3.2 Сприяння взаємодії з однокласниками	44
3.3.3 Проведення корекційно-розвиткових занять.....	46
3.3.4 Забезпечення співпраці між фахівцями	48
3.4 Забезпечення необхідними компетенціями педагогічних працівників та застосування відповідних навчальних методик для дітей з порушенням слуху..	53
ВИСНОВКИ	59
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	61
Рекомендації для Міністерства освіти та науки України	61
Рекомендації для адміністрації шкіл	62
Рекомендації для вчителів	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ	69
Додаток А. Інформація щодо кількості дітей в інклюзивних класах	69
Додаток Б. Інформація щодо кількості дітей в спеціальних класах	71
Додаток В. Дані про спеціальні заклади та кількість дітей, які в них навчаються .	73
Додаток Г. Класифікація втрати слуху ВООЗ за 1991 рік	74

Додаток Д. Класифікація порушень слуху ВООЗ від 2010 року	75
Додаток Е. Гайд опитувальника для батьків, або осіб які їх замінюють	76
Додаток Ж. Гайд опитувальника для спеціалістів	79
Додаток З. Гайд опитувальника для експертів	81

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

DHH – deaf and hard of hearing

UDL – Universal Design for Learning

WFD – World Federation of the Deaf

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

ІНП – індивідуальний навчальний план

ІПР – індивідуальна програма розвитку

ІРЦ – інклюзивно-ресурсний центр

КІ – кохлеарний імплант

МКФ – міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я

ООП – особливі освітні потреби

СА – слуховий апарат

ЦСР – Цілі Сталого Розвитку

ВСТУП

Ратифікація Україною міжнародних документів, Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, а також нововведення у законі України про освіту сприяють змінам у освітній системі країни, зокрема створенню та розвитку інклюзивної освіти.

Впровадження інклюзивної освіти в Україні є не тільки важливим завданням на рівні закладів освіти, але й одним з ключових напрямів розвитку країни, згідно з Цілями Сталого Розвитку. Окрім цього, національною радою реформ інклюзивне навчання було визнано одним із пріоритетних напрямів розвитку України.

Вивчення організації інклюзивної освіти, яка з'явилась в українському контексті з 2014 року, може бути новим об'єктом дослідження в галузі соціальної роботи. Важливим завданням перед науковцями постає вивчення закордонного досвіду для розширення можливостей та уникнення обмежень у процесі впровадження інклюзивної освіти в Україні.

Різні закордонні науковці досліджували інклюзивну освіту для дітей з порушенням слуху (Alasim K. N., Paul P., Batten G., Oakes P.M., Alexander T., Bustos Rubilar M., Fuentes-López E., Castro Abarca P., Hyde M., Nikolarazi M., Powell, D., Stinson, M., Luft P., Monney M., Holmström I., Schönström K., Tominska E., Norman N. A., Sibanda P., Kennedy A., Bozkurt E., Gordey D. W.). В українському науковому просторі дослідженням цього питання займаються Федоренко О.Ф., Таранченко О.М., Кульбіда С. В., Луценко І.В., Воробель Г. М., Дорошенко О. М., Нетьосов С.І., Мелекєсцева Н.В., Заставна О. М. та Стрілець А.В..

Актуальність роботи може бути визначена тим, що в інклюзивних класах серед дітей з особливими освітніми потребами, ті, які мають порушення слуху є одними з найменш чисельніших категорій. За статистикою 2020 року серед дітей з особливими освітніми потребами 42,8% мають затримку психічного розвитку,

порушення розумового розвитку – 18,5%, порушення опорно-рухового апарату – 9,8%, тяжкі порушення мовлення – 9,3%, розлади спектру аутизму – 4,9%, синдром Дауна – 2%, порушення зору – 4%, складні порушення розвитку – 4,4%, а порушення слуху складає 4,2% (Див. Додаток А).

Також актуальність роботи визначається тим, що кількість учнів з порушенням слуху, які охоплені інклюзивним навчанням, у порівнянні з тими, які навчаються в спеціальних закладах освіти, значно менша. За даними МОН станом на 2019/2020 навчальний рік в спеціальних закладах освіти навчалось 1806 дітей зі зниженим слухом та 1881 нечуючих дітей. Тоді як в інклюзивних класах на той час навчалось 739 дітей зі зниженим слухом та 53 нечуючих дітей, а в спеціальних класах - 37 дітей зі зниженим слухом та 2 нечуючих дітей. Якщо розглянути відсоткове відношення учнів з порушенням слуху, які навчаються в загальних та спеціальних освітніх закладах, тільки 28% дітей зі зниженим слухом та 2,7% нечуючих дітей навчається в загальноосвітніх навчальних закладах, тоді як 72% дітей зі зниженим слухом та 97% нечуючих дітей навчають у спеціальних закладах освіти (Див. Додаток Б, Додаток В).

Мета дослідження: з'ясувати складові організації інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

1. Розкрити основні підходи до розуміння поняття «дитина з порушення слуху та її освітні потреби»;
2. Проаналізувати міжнародний досвід інклюзивної освіти для дітей з порушенням слуху;
3. Охарактеризувати бар'єри та проблеми для нечуючих та слабочуючих дітей під час інклюзивного навчання в школах;
4. З'ясувати організаційні умови в інклюзивній освіті для дітей з порушенням слуху;

5. Розробити рекомендації щодо вдосконалення організації інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти.

Об'єктом дослідження є інклюзивне навчання дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є складові організації інклюзивного навчання дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 1

ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СЛАБОЧУЮЧИХ ТА

НЕЧУЮЧИХ ДІТЕЙ

1.1 Підгрунтя інклюзивної освіти

Філософія інклюзивної освіти полягає у повазі до різноманітності та створенні рівних можливостей для реалізації потенціалу кожної людини, незалежно від її освітніх потреб. Це стає можливим тільки у разі створення та забезпечення необхідних для навчального процесу умов з урахуванням освітніх потреб особи.

Запровадження інклюзивної освіти є четвертою Ціллю Сталого Розвитку (далі ЦСР). Зокрема у документі Agenda for sustainable development (2015) у пункті 4.5 зазначається про забезпечення всім рівного доступу до всіх рівнів освіти, зокрема і людям з інвалідністю. У Національній доповіді за 2017 рік щодо ЦСР в Україні у завданні 4.7 зазначається про «створення у школах сучасних умов навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів». Окрім цього національною радою реформ інклюзивне навчання було визнано одним із ключових напрямів розвитку держави. Отже, сприяння розвитку інклюзивної освіти в Україні є не тільки важливою завданням на рівні закладів освіти, але й одним з пріоритетних напрямів розвитку країни.

Рисами інклюзивної освіти, як вказано у зауваженнях загального порядку № 4 (2016 р.) комітету з прав осіб з інвалідністю, є: «загальносистемний підхід; охоплення усього освітнього середовища; цілісний підхід до особистості; підтримка вчителів; цінування та повага багатоманітності; середовище, що сприяє навчанню; ефективний перехід між етапами освіти; визнання важливості партнерських відносин; моніторинг» (Зауваження загального порядку № 4, 2016, с. 5-6, п. 12).

Відповідно до 20 статті Закону України «Про освіту» (2017) в закладах загальної середньої освіти створюються необхідні умови «для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей». Організація інклюзивної освіти здійснюється командою психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами (далі ООП). Згідно Методичних рекомендацій щодо організації інклюзивної освіти (2019) «система інклюзивної освіти в Україні передбачає посаду асистента вчителя, та, за потреби, асистента дитини. Асистент вчителя не є персональним педагогом одного учня, а допомагає загалом організовувати навчальний процес у класі, допомагає дітям з ООП концентрувати увагу та сприяє формуванню у них самоконтролю. Асистентом дитини може бути людина без педагогічної освіти».

Варто зазначити про дещо схожу організацію інклюзивної освіти в Швеції, де у класі з учнями із порушенням слуху є окремий спеціальний педагог – *hörselpedagog*. Їхня основна роль – співпрацювати з вчителями та іншими працівниками школи, надавати поради, інформацію та підтримку учням та сприяти використанні технологій (Holmström, Schönström, 2017). Однак відмінність полягає у тому, що *hörselpedagog* має корекційну або ж медичну освіту, і відповідно глибокі знання про наслідки втрати слуху та потреби дітей з порушенням слуху, а асистент вчителя має переважно педагогічну освіту.

Важливою частиною інклюзивної освіти є розвиток інклюзивного освітнього середовища, який згідно 6 статті Закону України «Про освіту» (2017) є одним з принципів «освітньої діяльності та засадою державної політики у сфері освіти». Також законом передбачено можливості створення у закладі освіти інклюзивного освітнього середовища, універсального дизайну та розумного пристосування. CAST (2018) зазначає першим принципом Universal Design for Learning (UDL) надання різноманітних способів представлення інформації, зокрема

подання інформації візуальним способом, зважаючи на потреби учнів з порушенням слуху. Цього можна досягти за допомогою використання діаграм, графіків, схем, підписів, презентацій, ілюстрацій, фотографій, відео, коміксів. Про необхідність сприятливого середовища для учнів з порушенням слуху також зазначає Bozkurt (2018), зокрема автор наголошує на створенні відповідних умов та мінімізації шуму у класі за допомоги звуко поглинаючих матеріалів.

Окрім цього, сприятливе для навчання середовище передбачає збільшення ролі групи однолітків у навчальному процесі, що сприятиме позитивним відносинам та взаємному прийняттю. Про необхідність середовища для спілкування зазначає World Federation of the Deaf (2018), а саме наголошує на важливості створення необхідних умов для інклюзивного навчання, зокрема доступу нечуючих учнів до навчання жестової мови, до послуг перекладачів жестової мови. Якщо у класі є тотально нечуючі учні, їм необхідно створити відповідне середовище для спілкування жестовою мовою, наприклад учні з порушенням слуху з старших класів, або викладачі, перекладачі жестової мови з порушенням слуху. Це необхідно для підвищення їх мовного рівня.

Згідно сьомої статті Закону України «Про освіту» (2017) людям з порушенням слуху «забезпечується право на навчання жестовою мовою та на вивчення української жестової мови». Однак в Україні не достатньо поширений досвід білінгвального навчання (словесна українська та українська жестова мова). У законодавчій базі не зазначається про забезпечення закладів загальної середньої освіти перекладачем жестової мови, на даний момент ця посада є в спеціальних закладах та за потреби в закладах професійно-технічної освіти. Однак у «Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами» (2013) зазначається про «уведення української жестової мови як навчального предмета та засобу навчання». Таким чином існує необхідність

запровадження посади перекладача та викладача жестової мови (сурдопедагога) в закладах загальної середньої освіти.

Отже, інклюзивна освіта є важливим напрямом розвитку України, який гарантує урахування потреб і можливостей учнів з особливими освітніми потребами. Для організації освітнього процесу може бути залучений асистент вчителя та асистент дитини. Важливою складовою є створення та забезпечення інклюзивного освітнього середовища. Зокрема міжнародні організації зазначають про важливість середовища для спілкування учнів, які користуються жестовою мовою. Варто зазначити про потребу в Україні запровадження посади перекладача жестової мови (сурдопедагога) в інклюзивному класі для забезпечення ООП нечуючих учнів та імплементації закону України про мову освіти у навчальних закладах.

1.2 Особливі освітні потреби учнів з порушенням слуху

Згідно зі статистикою МОН в Україні навчаються діти «зі зниженим слухом» та «глухі». У зарубіжній літературі найчастіше зустрічається позначення DHH – «deaf and hard of hearing», яким описують людей з порушенням слуху (Alasim & Paul, 2018; Hyde, Nikolarazi, Powell & Stinson 2016; Alasim 2018). Також можна знайти «deaf and hearing-impaired» (Hohenstein та ін., 2018) або «People with Hearing Impairments» (Bustos Rubilar, Fuentes-Lopez & Castro Abarca, 2018). Тобто, у закордонних дослідженнях існують два терміни: нечуючі та слабочуючі. Слабочуючими називають дітей з невеликою втратою слуху, дітей, які користуються слуховими апаратами або є слухопротезованими.

Варто зазначити, що з 2010 року ВООЗ використовує оновлену класифікацію порушень слуху (Olusanya, Davis, & Hoffman, 2019), згідно з якою існує 6 категорій втрати слуху, тоді як в Україні розподіл рівнів втрати слуху наближений до

класифікації ВООЗ, яка була запропонована 1991 року і має 4 ступені (див. Додаток Г).

Більшість класифікації в україномовних джерелах базуються на класифікації Л.В. Неймана, яка була створена у 1950-тих роках. Згідно цієї класифікації перша ступінь складає 26-40 дБ втрати, друга – 41–55 дБ; третя – 56–70 дБ; четверта – 70–90 дБ. Зниження слуху більш ніж на 91 дБ – глухота.

Детальні зміни у класифікації ВООЗ описують Olusanya, Davis, & Hoffman, (2019). У оновленій класифікації ВООЗ межа для нормального слуху була знижена з 25 до 20 дБ, була введена окрема категорія для одностороннього порушення слуху та виділено шість категорій двостороннього порушення слуху, які диференціюються з різницею у 15 дБ (див. Додаток Д). В Україні окремо одностороннє порушення слуху не виділяють до класифікацій.

Великою мірою потреби дитини з порушенням слуху детерміновані її рівнем реабілітації. Про зв'язок між реабілітацією та готовністю до навчання зазначає Заставна (2016), а рання систематична корекційна робота в дошкільний період спряє кращому включенню дитини у навчання за словами Литовченко, Жук, Федоренко, Таранченко (2018). Відсутність реабілітації та пізнє виявлення спричиняють збільшення потреб дитини. У США на законодавчому рівні існує обов'язковий скринінг слуху новонароджених, який передбачає раннє виявлення випадків втрати слуху і подальше надання послуг для зведення до мінімуму мовних затримок. У більшості штатів сім'ям дітей з порушенням слуху надаються послуги з раннього втручання. Як зазначає Luft (2016) після раннього втручання у віці 3 років діти переходять на дошкільні послуги, тільки після цього дитина іде до школи.

Окрім цього, наявність у дитини з порушенням слуху слухового апарату (СА) або кохлеарного імпланту (КІ) є важливим фактором, оскільки слухопротезування впливає на рівень реабілітації дитини, який необхідно враховувати в інклюзивній освіті дитини з порушенням слуху. «Діти, які перенесли КІ, характеризуються

високим реабілітаційним потенціалом, оскільки за умови своєчасного відновлення слуху пластичність мозку дитини дозволяє (за умови відповідної реабілітації) швидко наздогнати показники здорових однолітків» (Заставна, 2016, с. 381).

На даний момент в Україні немає загальнообов'язкового скринінгу слуху в усіх пологових будинках країни, що унеможливорює раннє виявлення порушень слуху. Окрім того, послуга раннього втручання тільки розвивається в Україні і майже відсутня у державних закладах, а послуга реабілітації надається дітям віком від 3 – 4 років. Відповідно раннє виявлення та реабілітація у ранньому віці на даний момент є малопоширеними в Україні, що впливає на готовність до навчання дітей з порушенням слуху та збільшує проблеми, які можуть виникати під час навчального процесу.

Найсерйознішим наслідком втрати слуху у дітей раннього віку є обмежений доступ до звуків і сигналів навколишнього середовища. Найбільш суттєвим фактором є відсутність у нечуючих дітей постійного неврологічного доступу до стимулів, які призводять до розвитку мови (Luft, 2016). Відповідно у дітей з порушенням слуху поширені проблеми з мовленням, вимовою, труднощі з виконанням розмовних завдань (перекази тексту, декламування віршів).

Отже, сучасна класифікація порушень слуху в Україні може бути модернізована відповідно до оновленої класифікації ВООЗ, задля більшого включання дітей зі зниженим слухом до системи інклюзивної освіти. Окрім цього, медична сфера (скринінг слуху, раннє виявлення, імплантування та слухопротезування), надання соціальних послуг (раннє втручання, послуги реабілітації) та сфера освіти є взаємопов'язаними. Оскільки при вчасному виявленні порушення слуху та відповідному забезпеченню послугами дитини з порушенням слуху процес навчання буде легший та особливі освітні потреби дитини будуть меншими, ніж у дітей без відповідного рівня реабілітації та опанування необхідного рівня розвитку мовних навичок.

1.3 Міжнародний досвід інклюзивної освіти

1.3.1 Необхідні організаційні умови для впровадження інклюзивної освіти

Під час організації навчального процесу дослідники виділяють важливим аспектом створення сприятливого середовища. Часто дослідники зазначають про бар'єри та проблеми, пов'язані з поганою акустикою і шумом (Hyde, Nikolarazi, Powell та Stinson (2016). Bozkurt (2018) зазначає, що навіть якщо клас добре оснащений, у теплу та спекотну погоду вчителі відкривають вікна і шум ззовні заважає учням з порушенням слуху сприймати інформацію. Також шум можуть створювати вентиляційні отвори, вентилятори. Для того щоб середовище для навчання було сприятливе для учнів з порушенням слуху у класах необхідно забезпечити звукопоглинаючі матеріали на підлозі та стінах. Адже слуховий апарат та кохлеарний імплант сприймає не тільки голос вчителя, але й усі звуки в класі. Окрім забезпечення звукопоглинаючими матеріалами необхідно враховувати розміри класу. Holmström, Schönström (2017) вказують на те, що у Швеції розміри класів часто є занадто великими для учнів з порушенням слуху, і що менші розміри класу для них будуть кращими.

Також важливим аспектом є організація уроків та перерв. Howgego, Miles & Myers J (2014) зазначають, що перерви є корисними для всіх дітей, але особливо важливими вони є безпосередньо для учнів з порушенням слуху, оскільки через високий рівень концентрації уваги під час сприймання інформації учні більше напружуються та мають більшу втомлюваність.

Важливою організаційною умовою є використання відповідних методів навчання, для залучення нечуючих учнів до інклюзивної освіти, зокрема

забезпечення білінгвального навчання. Білінгвальна освіта є фактично мультисенсорним підходом, який дає можливість ефективно підтримувати загальний розвиток нечуючих і слабочуючих дітей (Sibanda, 2018). Застосування цього підходу покращує розумову гнучкість, розвиває творче мислення та сприяє спілкуванню нечуючих дітей. Як зазначає Sibanda (2018), введення двомовної освіти забезпечить раннє засвоєння мови, рівний доступ до навчальної програми, успішне включення нечуючих дітей до загальноосвітньої школи та у подальшому сприятиме інтеграції до суспільства.

Аналіз наукових джерел показує переваги застосування жестової мови у навчанні. Bulat, Hayes, Macon, Tichá, & Abery (2017) стверджують, що застосування жестової мови може допомогти учням як з втратою слуху, так і без втрати слуху зміцнити свої навички навчання, грамотності та розвитку мови. Для сприяння білінгвального навчання Holmström&Schönström (2017) зазначають, що держави мають вживати заходів для працевлаштування вчителів, які володіють жестовою мовою.

Важливим аспектом є інформування вчителів та персоналу, які співпрацюють з учнями з порушенням слуху. Alasim (2018) наголошує на тому, що необхідно надавати інформацію про комунікацію з дітьми з порушенням слуху, інформувати про слухові апарати та кохлеарну імплантацію, а також про те, як вчителі можуть підтримувати учнів з порушенням слуху під час уроків. Дослідниця Tominska (2017) додає, що у Швеції проводиться таке інформування та надається інформація також про види втрати слуху, роботу слухового апарату або кохлеарного імпланту. Bozkurt (2018) зазначає, що навчання або курси до інклюзивних програм або під час їхнього викладання сприяють позитивному ставленню викладачів до учнів з порушенням слуху. За результатами дослідження Bozkurt (2018), вчителі зазначили фактор знання та обізнаності, як найважливіший фактор ефективності впровадження програм інклюзивної освіти.

Отже, для забезпечення відповідності інклюзивної освіти потребами дітей з порушенням слуху необхідно враховувати декілька аспектів. А саме: створення можливостей для білінгвального навчання, впровадження вивчення жестової мови у школі, залучення перекладачів жестової мови та вчителів, які володіють жестовою мовою. Не менш важливим фактором є організація відповідного навчального середовища для учнів з порушенням слуху: зменшення шуму завдяки використанню в приміщеннях звуко поглинаючих оздоблювальних матеріалів, зменшення кількості учнів у класі. Окрім цього необхідно зважати на втомлюваність учнів з порушенням слуху під час уроків і робити у відповідний час перерви. Окремо варто наголосити на підвищенні компетенцій та кваліфікації вчителів шляхом проведення курсів, тренінгів, інформування про види втрати слуху, особливості сприймання інформації учнями з порушенням слуху, роботу слухового апарату та кохлеарного імпланту.

1.3.2 Застосування інформаційно-комунікаційних технологій закордоном в процесі інклюзивного навчання

З розвитком технологій збільшується їх використання під час навчального процесу. Закордонні дослідники зазначають зокрема про такі технології, як субтитрування – наприклад, використання C-Print (система голосового друку в режимі реального часу), пристрої, які продукують субтитри у класі (Hyde, Nikolarai, Powell, Stinson, 2016; Iglesias, Jiménez, Revuelta та Moreno, 2016; Bell, Swart, 2018). Також науковці виділяють пристрої для автоматичного запису нотаток (Computer Assisted Notetaking), оскільки дитина з порушенням слуху не може паралельно зчитувати з губ вчителя або дивитися на перекладача жестової мови та вести нотатки (Hyde, Nikolarai, Powell, Stinson, 2016; Hohenstein та ін. 2018).

Також однією з технологій є FM-системи, про які зазначається у дослідженнях Gordey (2018), Holmström&Schönström (2017), Constantinou та інші (2018).

Результати дослідження Constantinou та інші (2018) показують, що для задоволення освітніх потреб учнів з порушенням слуху існує потреба у створенні навчального середовища, в якому б ефективно використовувалися візуальний навчальний матеріал та адаптивні технології, такі як FM-системи та пристрої субтитрування (speech-to-text captioning). Дослідники називають перспективним напрямом, який потребує розвитку, створення мобільних додатків для навчання учнів з порушенням слуху.

Широко поширене застосування технологій в процесі інклюзивної освіти є в Іспанії, зокрема в освітньому проекті APEINTA. Як зазначають дослідники Iglesias, Jiménez, Revuelta, Moreno (2016) ключовою ініціативою, яку запроваджує цей проект є субтитри в режимі реального часу та пристрої перетворення тексту в мову (TTS) у класі для слабочуючих та нечуючих учнів. Окрім вищезазначених технологій учні мають доступ до платформи веб-навчання з доступними цифровими ресурсами, які вони можуть використовувати поза класом. Варто зазначити, технологія speech-to-text, що застосовувалась під час інклюзивного навчання, сприяла навчанню не тільки учнів з порушенням слуху, а й іноземних учнів, які погано володіли іспанською мовою.

Потенціал використання технологій для учнів з порушенням слуху є очевидним, однак згідно з австралійських, новозеландських і грецьких кейсів, використання технологій не поширюється на інституційний рівень, а застосовується тільки на індивідуальному рівні, як зазначають Hyde, Nikolarazi, Powell, Stinson (2016). Дослідники Alasim та Paul (2018) наголошують на необхідності надання допоміжних послуг, оскільки це покращує доступність загальноосвітньої програми для учнів з порушенням слуху. Науковці також приділяють велике значення використанню сучасних технологій в інклюзивному

освітньому процесі. Іншими словами, вчителі в інклюзивних класах повинні мати достатню підготовку для використання освітніх технологій (наприклад, дошки smartboard, Інтернет і т. д.). Про важливість підготовки вчителів зазначають Constantinou та інші (2018). Науковці зосереджують увагу на навичках, необхідних вчителям та шкільному персоналу, включаючи гнучкість, технологічну орієнтацію та постійний професійний розвиток для задоволення навчальних та емоційних потреб дітей, забезпечуючи відповідне середовище для розвитку.

Отже, варто сприяти впровадженню пристроїв субтитрування та застосуванню (наприклад, ФМ-системи) технологій під час навчального процесу дітей з порушенням слуху. Необхідно підсилювати та покращувати сприймання інформації на слух слабочуючими учнями завдяки використанню ФМ-систем, які в українському законодавстві зазначаються як «радіосистема з мікрофоном». Також важливо використовувати технології для подання інформації візуально, оскільки зорове сприйняття учнів з порушенням слуху розвинене краще ніж сприймання інформації на слух. Впровадження технологій субтитрування, яких на даний момент не передбачено українським законодавством, сприятиме покращенню навчання для нечуючих учнів та інших учнів, які гірше сприймають інформацію на слух, а застосування пристроїв для ведення нотаток значно спрощуватиме навчання учнів з порушенням слуху. Для впровадження технологій у навчальний процес необхідно сприяти розвитку у вчителів навичок використання різних технічних пристроїв та урізноманітнення методів викладання.

1.3.3 Організація співпраці в інклюзивній освіті закордоном

Одним із засобів покращення інклюзивної освіти для дітей з порушенням слуху є створення програм підтримки. Зокрема Hyde, Nikolarazi, Powell, Stinson, (2016) наголошують на їх важливості. Як зазначають науковці, результати

досліджень у Австралії, Греції, Новій Зеландії та США показують ефективність застосування програм підтримки студентів з порушенням слуху (Deaf Student Support Program). Окрім забезпечення відповідними технічними засобами, програми підтримки передбачають співпрацю між вчителем та перекладачем жестової мови, асистентом з допомоги по навчанню. Також учням з порушенням слуху надавались групи підтримки.

Як зазначає дослідниця Norman (2016) у США з вчителями, адміністрацією, класом та учнями з порушенням слуху співпрацюють окремі спеціалісти, які залучені до інклюзивної освіти, – «itinerant teachers», які є фасилітаторами інклюзії. «Itinerant teachers are educational specialists in hearing-related difficulties and have specific teacher preparation focusing on the audiological, linguistic, academic, and social and emotional needs of DHH children and youth» (Norman, 2016, p.16). Варто зазначити, що під час початкової школи робота залучених спеціалістів зосереджена на налагодженні зв'язків з учнями, батьками, вчителями класу та шкільним персоналом, а також на наданні прямої підтримки учням з порушенням слуху для розвитку навичок спілкування, розвитку мови та набуття грамотності.

Схожим з США є досвід залучення таких спеціалістів у Швеції. Дослідження Holmström та Schönström (2017) описує співпрацю вчителів загальноосвітніх шкіл зі спеціалістом «hörselpedagog». Зазвичай зазначені спеціалісти не проводять індивідуальну роботу з учнями з порушенням слуху, оскільки основна роль – модерувати навчальний процес, зокрема допомагати вчителям та працівникам школи різними способами, надаючи поради, інформацію та підтримку. Окрім цього завдання «hörselpedagog» полягає у підтримці вчителів у використанні технологій під час їхнього викладання.

Досвід країн Європи, Північної Америки, де успішно реалізуються інклюзивна освіта учнів, які навчаються жестовою мовою, показує необхідність співпраці перекладачів жестової мови разом з вчителями, які навчають учнів з

порушеннями слуху. Науковці, зокрема Alasim (2018) та Hyde, Nikolaraizi, Powell, Stinson, (2016), стверджують, що мовні бар'єри можуть з'являтися не через відсутність перекладача жестової мови, а також з причини відсутності співпраці між вчителем і перекладачем. Bozkurt (2018) зазначає, що перекладачі жестової мови мали вирішальне значення для налагодження взаємодії учасників навчального процесу з учнями з порушенням слуху. Про важливу роль взаємодії між вчителями та перекладачами жестової мови зазначають також Mulat Lehtomäki та Savolainen, (2018). Науковці також виділяють одним з ключових аспектів успішної інклюзії співпрацю загальноосвітніх вчителів та спеціальних викладачів для модифікації практики викладання задля сприяння соціального та академічного включення учнів з порушенням слуху. Також цей аспект описано у дослідженні Gordey (2018), де автор зазначає, що спеціалізовані вчителі є експертами, які можуть надавати підтримку вчителям загальноосвітніх закладів.

Окрім вищезазначених суб'єктів співпраці важливим є залучення батьків до інклюзивної освіти (Gordey, 2018). Про це також зазначають науковці Bustos Rubilar, Fuentes-López та Castro Abarca (2018) та наголошують на тому, що варто заохочувати роль батьків як відповідальних суб'єктів впровадження інклюзивної освіти. Також співпраця вчителя можлива безпосередньо зі спеціалістом дитини – логопедом, аудіологом (сурдопедагогом) – зазначає дослідниця Tominska (2017) та виділяє потребу вчителя у обміні інформації зі спеціалістами. Таким чином класний керівник дитини також стає фахівцем і може якнайкраще адаптувати навчання.

Підсумовуючи вищезазначене, варто зазначити, що залучення додаткових спеціалістів до організації процесу навчання сприятиме покращенню інклюзивної освіти для учнів з порушенням слуху. Така співпраця може відбуватися за допомогою залучення вчителів спеціальних закладів та спеціалістів, які працюють з дитиною – логопедів, психологів, сурдопедагогів. Підтримка вчителів може бути

у різних формах, спеціалістами може проводитися модерація та фасилітація навчального процесу учнів з порушенням слуху.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Час і місце проведення дослідження

Дослідження проводилось у місті Києві на базі громадської організації «Відчуй» протягом січня – березня 2020 року, а після оголошення карантину онлайн протягом березня-квітня.

Громадська організація «Відчуй» існує з 2011 року та надає послуги людям з порушенням слуху. Одними із завдань організації є реабілітація та соціальна адаптація дітей та підлітків з порушенням слуху. Діти дошкільного віку проходять реабілітацію у дитячому центрі «Відчуй», де надаються безкоштовні заняття з корекційними спеціалістами – сурдопедагогами, логопедами, психологами, а також послуги арт-терапії, розвитку творчих здібностей та підготовки до школи. Діти 8-12 років отримують послуги у формі групової роботи під час занять у клубі «Юніори», а діти віком 14-20 років – у підлітковому клубі «Teens».

2.2 Етапи проведення дослідження

Дослідження відбувалось у три етапи: підготовчий, основний та заключний.

Перший підготовчий етап відбувався протягом жовтня-лютого 2020 року та включав в себе пошук та опрацювання української та закордонної літератури щодо організації інклюзивної освіти для осіб з порушенням слуху. Після цього було здійснено вибір методів збору інформації (опитування шляхом напівструктурованого інтерв'ю) та досліджуваної групи (батьки дітей шкільного віку з порушенням слуху, спеціалісти, які працюють з дітьми з порушенням слуху та експерти у цій сфері).

Другий етап (березень – квітень) передбачав збір інформації шляхом інтерв'ю, однак через уведення карантину цей етап повністю відбувся онлайн з використанням телефонних дзвінків, додатку Viber (чати для домовленостей про інтерв'ю та аудіо дзвінки), та Facebook Messenger (відео дзвінки). На цьому ж етапі було надіслано запити до Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України для отримання останніх статистичних даних.

На третьому етапі (квітень – травень) було здійснено аналіз зібраних даних, узагальнено результати, сформовано висновки та розроблено практичні рекомендації для Міністерства освіти, для вчителів щодо організації інклюзивного навчання для учнів з порушенням слуху.

2.3 Процедура проведення дослідження

Після попереднього написання курсової роботи на тему «Інклюзивна освіта для дітей з порушенням слуху» було вирішено продовжити дослідження даної теми, оскільки результати курсової роботи показали, що ця тема є актуальною та має перспективи для подальшого дослідження. Після остаточного затвердження теми диплому у жовтні 2020 року розпочався пошук останніх джерел виданих у 2018 – 2019 роках для поглиблення огляду літератури та більш ґрунтовного занурення у тему організації інклюзивної освіти для дітей з порушенням слуху.

Під час цього етапу у жовтні-листопаді було написано тези на конференцію на тему «Інформаційно-комунікаційні технології в інклюзивному навчанні для дітей з порушенням слуху», а також статтю на тему «Організація інклюзивної освіти для дітей з порушенням слуху» до публікації у фаховому виданні на конференцію «Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики», яка проходила у вищому навчальному закладі «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»» у місті Києві.

Співпраця з громадською організацією «Відчуй», на базі якої проводилось дослідження, тривала два роки завдяки курсу «Практика навчальна – 1» на третьому курсі та «Практикум навчальний» на четвертому курсі. Щоп'ятниці з вересня місяця після навчальних пар були здійснені візити до ГО «Відчуй» у рамках курсу. Саме у цей день в організації відбувається клуб «Юніорів», який відвідують діти шкільного віку з порушенням слуху і саме в цей час їхні батьки знаходяться в організації. Проходження практики і організація занять у клубі Юніорів сприяли встановленню та налагодженню контакту з дітьми, їх батьками та спеціалістами громадської організації – логопедами, психологами, сурдопедагогами, з якими надалі було проведено інтерв'ю.

Попередньо планувалось проводити опитування серед батьків дітей з порушенням слуху, які навчаються в інклюзивних класах. Однак було прийнято рішення урізноманітнити вибірку для отримання більш показових результатів і опитувати батьків, чиї діти навчаються також в звичайних класах загальноосвітньої школи, у спеціальних закладах освіти (школах-інтернатах для глухих), на домашньому навчанні.

Також планувалось, що напівструктуровані інтерв'ю у батьків дітей з порушенням слуху будуть проводитися з респондентами в організації під час занять клубу «Юніорів». Однак оголошення карантину 12 березня унеможливило процес очних інтерв'ю, через що були внесені зміни і збір даних почався відбуватися дистанційно. В основному інтерв'ю проводились за допомогою додатку Вайбер та під час телефонних дзвінків. Інтерв'ю з батьками тривали від 25 до 40 хвилин.

З 10 респондентів, яким було запропоновано взяти участь у дослідженні 9 погодилось і 1 респондент відмовився від участі у дослідженні. Всі респонденти надали дозвіл на запис інтерв'ю та подальше використання отриманих даних для дослідження. Усі респонденти були опитані з використанням україномовного

гайду, 7 надавали відповіді українською та 2 респонденти відповідали російською мовою.

13 квітня у зв'язку з публікацією у соціальній мережі Facebook на сторінці ГО «Відчуй» про неможливість навчання учнів з порушення слуху в умовах карантину у зв'язку з відсутністю пристосувань онлайн уроків до особливих освітніх потреб учнів з порушенням слуху, було прийнято рішення змінити анкету опитування батьків і додати питання про навчання в умовах карантину. Після цього у батьків, з ким було проведено інтерв'ю, було додатково поставлене одне запитання про навчання в умовах карантину, а наступні інтерв'ю проводились з оновленим гайдом інтерв'ю.

Наступним етапом збору даних було проведення інтерв'ю з фахівцями ГО «Відчуй». З рекомендації виконавчої директорки організації було обрано 6 спеціалістів – 2 логопеди, 2 сурдопедагога та 2 психолога, які мають досвід роботи та відповідні знання для отримання релевантної інформації для дослідження. Дані збирались під час телефонних дзвінків, дзвінків у Viber та відео дзвінків у мережі Facebook Messenger.

З експертним інтерв'ю з'явилися труднощі внаслідок оголошення карантину, оскільки заздалегідь (у січні місяці) було домовлено про зустріч тільки з одним експертом – Дар'єю Герасимчук, виконавчою директоркою ГО «Відчуй», на базі якої проводилось дослідження. Попередньо планувалось проводити експертне інтерв'ю із заступницею міністра освіти Любомирою Манзій, однак 25 березня Урядом було прийнято рішення про тимчасове виконання обов'язків Міністра освіти Любомирою Манзій, що унеможливило проведення експертного інтерв'ю.

До експертного інтерв'ю було також залучено Наталю Байтемірову (колишній керівник експертної групи Директорату дошкільної та шкільної освіти Міністерства освіти і науки України з питань забезпечення якості освіти) та Ларису

Самсонову – гендиректор директорату інклюзивної та позашкільної освіти, керівник експертної групи з питань інклюзивної освіти.

2.4 Методи та інструменти дослідження

Дизайн дослідження є розвідувальним. Для збору необхідних для дослідження даних було обрано якісні методи дослідження.

Як зазначає Alan Bryman (2012), використання якісних методів дає більше можливостей дізнатися точку зору опитуваних респондентів, і саме якісні методи дають зрозуміти, що учасники дослідження вважають релевантним і важливим. Оскільки одним із завдань дослідження було з'ясувати обмеження та можливості, які існують в інклюзивній освіті, шляхи подолання проблем та вдосконалення і перспективи в організації інклюзивної освіти, важливо було дослідити точку зору кожного із учасників дослідження.

Для збору даних було обрано метод напівструктурованого інтерв'ю і відповідно до цього було створено три напівструктурованих опитувальника.

Метод напівструктурованого інтерв'ю для опитування батьків дітей з порушенням слуху був обраний з метою отримання якомога більш різноманітних даних, щодо умов в яких навчаються їхні діти, чи відповідає це їхнім особливим освітнім потребам, які бар'єри мають діти на шляху навчання та якими способами на думку батьків можна подолати перешкоди. Опитувальник для батьків, або осіб, які їх замінюють, складався з 5 блоків: 1 – соціально-демографічні характеристики, 2 – інформація про дитину, 3 – організація інклюзивного навчання, 4 – бар'єри на шляху навчання, 5 – подолання перешкод (див. Додаток Е).

Метод напівструктурованого інтерв'ю для фахівців був обраний з метою з'ясування необхідних організаційних умов для задоволення особливих освітніх потреб дітей з порушенням слуху. Оскільки цей метод є доволі гнучким і реагує на

твердження респондента це дає можливість максимально охопити зазначену тему та детально з'ясувати складові для задоволення освітніх потреб дітей з порушенням слуху. Опитувальник складався з 4 блоків: 1 – соціально-демографічні характеристики, 2 – особливі освітні потреби дітей з порушенням слуху, 3 – задоволення освітніх потреб дітей з порушенням слуху, 4 – співпраця в інклюзивній освіті (див. Додаток Ж).

Метод напівструктурованого інтерв'ю для експертів був обраний з метою з'ясування перспектив розвитку інклюзивної освіти для дітей з порушенням слуху та відкриття нових можливостей у цій сфері, зокрема за допомогою застосування інформаційно-комунікативних технологій (див. Додаток З).

Інструментами дослідження є три опитувальника напівструктурованих інтерв'ю відповідно для трьох досліджуваних груп.

2.5 Характеристики вибірки дослідження

До вибірки даного дослідження були залучені три досліджувані групи. Перша група, яку було залучено до дослідження – батьки дітей з порушенням слуху. Всього було опитано 9 батьків. Вибірка респондентів формувалась за такими критеріями:

- Наявність у дитини порушення слуху (незалежно від рівня втрати слуху чи типу слухопротезування);
- Доступність. Були опитані респонденти, з якими було налагоджено контакти під час проходження практики у ГО «Відчуй» і які погодились на участь у дослідженні.

Таблиця 2.5.1 Характеристика респондентів батьків дітей з порушенням слуху

№	Стать дитини	Вік дитини	Втрата слуху	КІ чи СА	Клас	Заклад
1	Ч	9 років	4 ступінь	КІ та СА	2 клас	Інклюзивний клас ЗОШ
2	Ч	10 років	4 ступінь	2 СА	3 клас	Інклюзивний клас ЗОШ
3	Ж	11 років	4 ступінь	1 КІ	4 клас	Інклюзивний клас ЗОШ
4	Ж	8 років	2-3 ступінь	2 СА	2 клас	Інклюзивний клас ЗОШ
5	Ж	8 років	4 ступінь туговухості, глухота	1 КІ	2 клас	Інклюзивний клас ЗОШ
6	Ж	9 років	3-4 ступінь туговухості	КІ та СА	3 клас	Інклюзивний клас ЗОШ
7	Ч	11 років	Глухота 4 ступінь	1 КІ	4 клас	Звичайний клас ЗОШ
8	Ч	9 років	4 ступінь	1 КІ	3 клас	Звичайний клас ЗОШ
9	Ч	13 років	2-3 ступінь	2 СА	6 клас	Спеціальна школа-інтернат

Для урізноманітнення відповідей респондентів було обрано батьків дітей з порушенням слуху, які навчаються у інклюзивних та звичайних класах загальноосвітніх закладів та у спеціальних закладах загальної середньої освіти (див. Таблиця 2.5.2)

Таблиця 2.5.2 Розподіл респондентів за місцем навчання їхньої дитини

Місце навчання	Кількість (N)
Інклюзивний клас загальноосвітньої школи	(6)
Звичайний клас загальноосвітньої школи	(2)
Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для дітей зі зниженим слухом (індивідуальне навчання вдома)	(1)

Більшість респондентів зазначили, що їхні діти мали кохлеарний імплант (6 відповідей) та 3 респонденти зазначили про використання слухових апаратів (див. Таблиця 2.5.3).

Таблиця 2.5.3 Розподіл респондентів за типом протезування їхньої дитини

Тип слухопротезування	Кількість (N)
Слуховий апарат	(3)
Кохлеарний імплант	(6)

Також у дослідженні було залучено фахівців, які надають послуги дітям з порушенням слуху. Було опитано 6 фахівців.

Вибірка респондентів формувалась за такими критеріями:

- Досвід роботи з дітьми, які мають порушення слуху
- Професійна освіта. Всі спеціалісти мали вищу профільну освіту зі спеціальностей психологія, сурдопедагогіка та логопедія.

- Доступність. Були опитані спеціалісти, з якими був налагоджений контакт та була попередня домовленість про участь у дослідженні.

Спеціалісти мають вищу професійну освіту та досвід роботи з дітьми з порушенням слуху від 1,5 років до 10 років (див. Таблиця 2.5.4)

Таблиця 2.5.4 Характеристика досліджуваної групи фахівців

№	Посада	Освіта	Досвід роботи
1	Логопед	Вища, дефектолог, логопед	3 роки
2	Психолог	Вища, психолог	2 роки
3	Сурдопедагог	Вища, сурдопедагог, сурдоперекладач, вчитель-дефектолог, спеціальний психолог	4 роки
4	Психолог	Вища, психолог	1,5 роки
5	Логопед	Вища дефектолог, логопед, для дітей з важкими порушеннями мовлення.	10 років
6	Сурдопедагог	Вища, сурдопедагог, дефектолог	2 роки

Експертами даного дослідження стала Герасимчук Дар'я Михайлівна – виконавча директорка ГО «Відчуй», яка працює в організації 8 років та активно долучається до впровадження та розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Наступним експертом стала Наталя Байтемірова, яка працювала керівником експертної групи Директорату дошкільної та шкільної освіти Міністерства освіти і науки України з питань забезпечення якості освіти. Окрім цього, Наталя Байтемірова закінчила НПУ імені М.П. Драгоманова зі спеціальності сурдопедагогіка.

Третім експертом стала Лариса Станіславівна Самсонова – гендиректор директорату інклюзивної та позашкільної освіти, керівник експертної групи з питань інклюзивної освіти.

2.6 Етичні засади та труднощі дослідження

Проведення дослідження супроводжувалося деякими труднощами.

Процес збору даних ускладнювався тим, що комунікація з респондентами дослідження відбувалась тільки в онлайн-режимі. Так, респонденти відповідали на повідомлення та листи не одразу, і від початку ведення переговорів про проведення інтерв'ю до моменту його проведення проходило два тижні. Це ускладнювало роботу та порушувало плановані терміни збору даних.

Також труднощі з'явилися під час написання транскриптів до деяких інтерв'ю. Складнощі пов'язані із використання технологій, оскільки частина інтерв'ю була проведена за допомогою телефонних дзвінків, а частина за використанням аудіо та відео дзвінків у Viber та Facebook Messenger. Оскільки якість звуку під час Інтернет дзвінків була погана, під час прослуховування записів на диктофоні доводилось постійно напружувати слух через постійні фонові шуми.

Під час проведення опитування всі респонденти надали добровільну згоду на збір і опрацювання отриманих даних.

З метою збереження конфіденційності під час аналізу результатів не було вказано, якому респонденту належить цитата. Оскільки кількість дітей шкільного віку, які відвідують ГО «Відчуй» невелика, відповідно знайомі або дотичні до цього клубу люди, вчителі, директори шкіл могли б з'ясувати кому з батьків належить цитата. Тому з міркувань збереження конфіденційності цитати зазначаються без авторства.

2.7 Концептуалізація та операціоналізація понять

«Інклюзивна освіта – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників» (Закон України «Про освіту», 2017).

Термін «діти з порушенням слуху» у даному дослідженні стосується осіб шкільного віку від 6 років, які мають проблеми зі слухом, такі як істотне погіршення або втрата слуху (МКФ, Закон України «Про освіту», 2017).

Організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах – створення умов «з метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на освіту за місцем проживання, їх соціалізації та інтеграції в суспільство, залучення батьків до участі у навчально-виховному процесі» (Постанова Кабміну «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2011).

«Для організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах створюються умови для:

- забезпечення безперешкодного доступу до будівель та приміщень такого закладу дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, зокрема тих, що пересуваються на візках, та дітей з порушеннями зору;
- забезпечення необхідними навчально-методичними і наочно-дидактичними посібниками та індивідуальними технічними засобами навчання;
- облаштування кабінетів учителя-дефектолога, психологічного розвантаження, логопедичного для проведення корекційно-розвиткових занять;
- забезпечення відповідними педагогічними працівниками». (Постанова Кабміну «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2011))

Згідно з вищезазначеними умовами можна виділити такі складові організації інклюзивного навчання дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти:

- забезпечення інклюзивного освітнього середовища для слабочуючих та нечуючих учнів;
- впровадження необхідних технічних засобів у клас, де навчаються учні з порушенням слуху;
- організація навчального процесу;
- забезпечення необхідними компетенціями педагогічних працівників та застосування відповідних навчальних методик для дітей з порушенням слуху.

РОЗДІЛ 3

СКЛАДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1 Забезпечення інклюзивного освітнього середовища для слабочуючих та нечуючих учнів

Згідно з Законом України «Про освіту» (2017) інклюзивне освітнє середовище – це «сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей». Для з'ясування бар'єрів та проблем у забезпеченні інклюзивного освітнього середовища для дітей з порушенням слуху було опитано батьків слабочуючих та нечуючих дітей, а також спеціалістів, які працюють з дітьми з порушенням слуху.

Відповіді респондентів дослідження про бар'єри у середовищі відповідали проблемам, описаним у попередніх дослідженнях в інших країнах. Зокрема 4 з 6 спеціалістів зазначили, що сторонній шум заважає навчатися дітям з порушенням слуху, також про це зазначили 4 з 9 опитаних батьків дітей з порушенням слуху. Про ці бар'єри зазначали дослідники Holmström&Schönström (2017), та Bozkurt (2018). У законодавстві України, а саме у «Типовому переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах (групах) закладів освіти» (2018) зазначається про використання в інклюзивних класах індукційних систем для підсилення звуку. Їх призначення – «забезпечення комфортного звукопідсилення голосу або іншого аудіосигналу з мікрофона безпосередньо в слухові апарати або кохлеарні імпланти користувачів». Використання індукційних систем сприятиме зменшенню рівня шуму у класі та поліпшення умов для учнів з порушенням слуху.

Експерт Дар'я Герасимчук зазначає, що для зменшення шуму вчителю варто закривати двері та вікна під час уроку. Окрім цього у великих шумних місцях, як от спортивна зала чи їдальня, учню з порушенням слуху важко буде почути, що каже вчитель, тому говорити варто індивідуально до дитини.

Також було зазначено про не створення відповідних умов для забезпечення інклюзивного освітнього середовища для дитини з порушенням слуху, а саме забезпечення тихою кімнатою:

«По програмі у нього прописана кімната, де має бути тиша. Коли я звернулась до завуча, такої кімнати у нас в школі не виявилось. Потім знайшли вихід - приміщення у психолога в кабінеті. Але це взагалі на другому кінці школи. І коли він на перерві за 10 хвилин добіжить до того кабінету, то йому вже треба було повертатися назад».

Про важливість існування такого безпечного простору у школі зазначав у своєму дослідженні Norman (2016). Учень з порушенням слуху має потребу у відокремленому фізичному просторі, який має бути тихим (без фонового шуму), вільним від відволікання, приватним та безпечним для дитини.

Важливою складовою для забезпечення інклюзивного середовища можна віднести розміщення дитини у класі. 4 з 6 опитаних спеціалістів зазначили про необхідність розміщення дітей у класі на перших партах. Четверо батьків зазначили про особисте прохання садити дітей на перші парти, і один респондент зазначив, що вчитель пересадив дитину з порушенням слуху на третю парту, через комплекцію тіла дитини.

Окрім цього, згідно з результатами опитування, необхідно розміщувати учня з порушенням слуху безпосередньо перед столом вчителя. Спеціалісти зазначали, якщо учень імплантований, то *«під час диктанту чи самотійної роботи, джерело звуку повинно знаходитись з боку імпланту дитини»*. Окрім цього, для кращої роботи слухового апарату чи кохлеарного імпланту дитини *«коли вчитель*

повідомляє новий матеріал, то повинен знаходитись недалеко від учня». Про необхідність розміщення учня якнайближче до вчителя зазначали Bulat, Hayes, Mason, Tichá and Abery (2017). Науковці також пропонували розміщувати парти учнів у формі літери «U», тоді це допоможе дитини з порушенням слуху знаходитись біля вчителя незважаючи на її зріст чи комплектацію, та сидіти або зліва, або справа, залежно від того, на якому вусі стоїть слуховий апарат або кохлеарний імплант.

Отже, забезпечення інклюзивного освітнього середовища є важливою складовою організації інклюзивного навчання для учнів з порушенням слуху. Підсумовуючи вищезазначене можна виділити наступні необхідні умови середовища: відсутність шуму у класі, застосування індукційних систем для підсилення звуку, розміщення дитини неподалік від вчителя на перших партах.

3.2 Впровадження необхідних технічних засобів у клас, де навчаються учні з порушенням слуху

На сьогоднішній день у загальноосвітніх закладах недостатньо використовуються технології, незважаючи на їх потенціал для покращення інклюзивного навчання для учнів з порушенням слуху. Про це свідчать результати опитування батьків. 1 з 9 респондентів зазначив, що у класі дитини є інтерактивна дошка, у 3 з 9 є екран з проектором та 1 респондент зазначив про телевізор, який за власні кошти придбали батьки. 3 з 9 респондентів зазначили, що в класі немає жодних технічних засобів (див. Рис. 3.2.1). Окрім цього, технології застосовуються не на всіх навчальних предметах, хоча візуальне підкріплення словесної інформації сприяє кращому навчанню дітей з порушенням слуху, оскільки візуальне сприйняття у дітей краще розвинене ніж слухове. Також одночасне залучення і зорових, і слухових аналізаторів буде не тільки сприяти кращому засвоєнню

навчальної програми, але й позитивно впливатиме на розвиток слухового сприйняття, оскільки будуть паралельні процеси сприйняття інформації, як зазначили опитані спеціалісти.

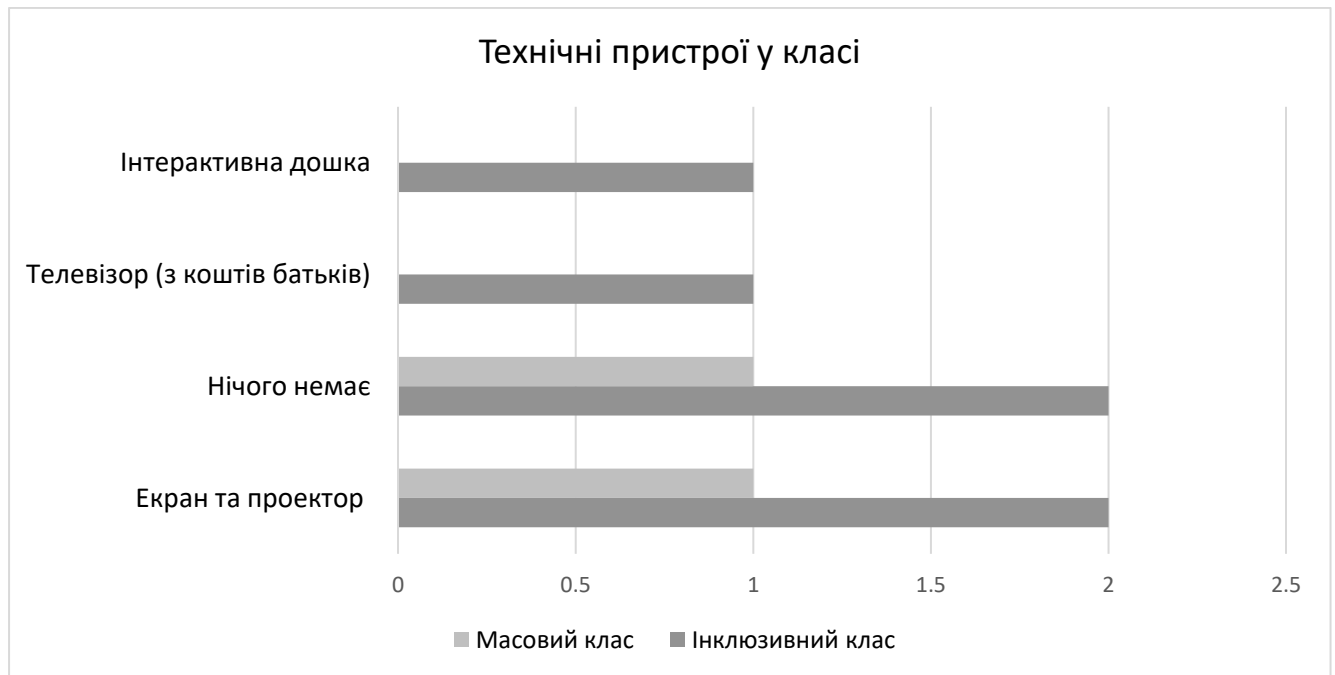

Рис. 3.2.1 Технічні пристрої у класі

Респонденти зазначають, що використання технічних засобів, які сприяють зоровому сприйняттю інформації, є дуже доцільним, адже діти краще розуміють навчальний матеріал, можуть переповісти його: *«коли у них проходять уроки за допомогою технічних засобів, то моя дитина приходить і я бачу його емоційний стан – наскільки він з захопленням про все розказує. Діти з порушенням слуху в першу чергу сприймають все зором, а потім вже слухом. Це сприйняття для них дуже важливе»*.

Окрім цього, на питання про навчання в умовах карантину, респондент зазначив: *«коли тільки усний урок в зоот – дитина нічого не розуміє, коли є картинка – тоді дитина розуміє, про що йдеться мова»*. Також один з респондентів

зазначив, що природа – найскладніший предмет для дитини, оскільки він усний, хоча використання сучасних технологій та візуальна інформація могли б значно полегшити навчальний процес з цього предмету.

Потенційним інструментом для вдосконалення інклюзивного навчання є ІКТ для викладання дітям з порушенням слуху. Експерт Лариса Самсонова зазначає про потенціал застосування технологій та зауважує, що *«такі технології матимуть потужний розвиток, оскільки з того часу, коли діти із проблемами слуху виберуть навчання в звичайних закладах освіти, попит на ці технології має вирости»*.

Результати цього дослідження відповідають результатам інших досліджень, описаних як в українській, так і в закордонній літературі. Зокрема Нетьосов (2018) зазначає, що використання ІКТ дає вчителю «додаткові можливості у роботі з дітьми з порушенням слуху в процесі інклюзивного навчання» (Нетьосов, 2018, с.143). Окрім цього, про потенціал застосування технологій у навчальному процесі зазначалось у багатьох закордонних дослідженнях, а саме: Hyde, Nikolaraizi, Powell, Stinson, (2016); Iglesias, Jiménez, Revuelta та Moreno, (2016); Bell, Swart, (2018) та Bozkurt (2018). Варто зазначити, дослідники Constantinou та інші (2018), як і опитані спеціалісти, наголошують на доцільності використання візуальних навчальних матеріалів та адаптивних технологій, таких як FM-системи (звуко підсилюючий пристрій, який складається з мікрофону, який або стоїть на вчительському столі, або чіпляється на одяг вчителя, з якого звук підключений до кохлеарного імпланту або слухового апарату дитини) та пристроїв субтитрування (speech-to-text captioning) (пристрої, які автоматично продукують текстовий рядок, який може транслюватися або на технічних засобах класу – телевізор, інтерактивна дошка, або на персональних пристроях дитини – планшет, смартфон).

На думку експерта Дар'ї Герасимчук у класі необхідно використовувати системи підсилення звуку - ФМ-систему. *«Ця система допоможе дитині чути*

вчителя з будь-якої точки класу. Якщо у класі декілька дітей з порушеннями слуху, передавачів буде декілька а мікрофон вчителя так і залишиться один».

Варто зазначити, що використання таких технологій не передбачено в інклюзивній освіті. У «Типовому переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах (групах) закладів освіти» (2018) немає ні пристроїв субтитрування, ні FM-систем. Тоді як у спеціальних закладах передбачено застосування таких технологій, наприклад «радіосистеми з мікрофоном» (FM-система), передбачені наказом «Про затвердження примірного переліку корекційних засобів навчання та реабілітаційного обладнання для спеціальних закладів освіти» (2018).

Під час опитування спеціалістів про застосування ІКТ задля покращення інклюзивного навчання всі спеціалісти (6 з 6 відповідей) зазначили про доцільність використання будь-яких технічних засобів: *«будь-які пристрої мають бути для того, щоб дитині надати якомога більше можливостей і підтримки»*. Щодо використання пристроїв субтитрування думки розділились (див. Таблиця 3.2.2). Так, двоє спеціалістів зазначило, що треба більше розвивати слухову увагу та сприйняття живої мови. Тому не варто застосовувати пристрої субтитрування, оскільки дитина звикне до тестового рядку і не буде вслуховуватись. Однак, якщо це стосується нечуючих дітей, тоді пристрій субтитрування цілком доцільно використовувати у навчальному процесі.

На відміну від спеціалістів, батьки більше зазначали про комплексний підхід із використанням технологій, що передбачає поєднання слухового та зорового сприйняття інформації.

«Детям нужно давать возможность получать информацию в полном объёме. Если нужно давать информацию, которую можно и слышать, и видеть – тогда на этом нужно настаивать. Никакое рисование не заменит тебе понимание

живого мира, которое можно показать через интернет. Как бурлит море и его можно услышать на уроке. Никакое нарисованное море или речка не заменит это».

Таблиця 3.2.2 Розподіл відповідей спеціалістів на питання «використання ІКТ в навчальному процесі?»

Варіант відповіді	Кількість відповідей спеціалістів N = 6	Кількість відповідей батьків N = 9
Необхідно застосовувати ІКТ в навчальному процесі	6	9
Пристрої субтитрування (speech to text captioning)	4	1
FM-системи	5	2
Все в комплексі (і технології для покращення сприймання на слух, і технології)	0	4
Планшети, доступ до інтернету	1	2

Про переваги слухо-зорового сприйняття інформації зазначила також експерт Наталя Байтемірова. *«Все ж таки 80% інформації ми сприймаємо через зорові аналізатори. Ми не можемо нехтувати навчанням дитини зі зниженим слухом або з глухотою і навчати її слухо-зорово або зорово мовлення. Якщо вона буде вчитися сприймати таким чином, їй буде набагато легше».*

Варто зазначити, що один з респондентів зазначив, що дитина користується FM-системою, придбаною за власні кошти, і зазначав про переваги користування цією системою. Також 1 з респондентів зауважив, що FM-система є в школі, однак

не в класі, де навчається його дитина. Також троє респондентів вказали, що мали бажання користуватися FM-системою, однак через високу вартість не змогли собі це дозволити. Експерт Наталя Байтемірова зазначила, що якби FM-системи були в переліку засобів для загальноосвітніх закладів, а не тільки спеціальних, закупівля була б простіша, і легше було б виділити кошти. Експерт Лариса Самсонова звертає увагу, що розвиток застосування технологій залежить *«від громадської активності користувачів та їх рідних. Виросте попит на якісний продукт – виросте пропозиція від виробників»*.

Отже, потенційними можливостями для вдосконалення організації інклюзивного навчання є насамперед застосування сучасних технологій. Зокрема варто додати до «Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах (групах) закладів освіти» технологій, які покращують сприйняття інформації на слух дитиною з порушенням слуху (FM-системи) та пристроїв субтитрування. Також сприятиме покращенню навчання використання інтерактивних дошок та планшетів для підсилення візуального подання інформації.

3.3 Організація навчального процесу

3.3.1 Дотримання принципів послідовності, наступності, комплексності

Результати опитування батьків дітей з порушенням слуху та спеціалістів, які працюють з дітьми з порушенням слуху, свідчать про необхідність дотримання принципів послідовності, наступності та комплексності під час організації навчального процесу.

Для вдосконалення навчального процесу необхідно враховувати чинник послідовності та наступності опановування предметів дітьми з порушенням слуху. Зокрема особливо важливим є дотримання цих чинників під час викладання іноземної мови дітям з порушенням слуху. Варто зазначити, що 5 з 6 спеціалістів зазначили, що українська мова для дитини з порушенням слуху є іноземною. *«Діти народились нечуючими і не розуміють, що відбувається навколо, тому що у них немає слухового досвіду»*. Спеціалісти наголосили на тому, що одночасне вивчення двох іноземних мов (українська та англійська) надто складно для дитини з порушенням слуху: *«потрібно одну мову повністю освоїти на початковому рівні, а вже потім можна додавати іноземну мову»*. Починати вивчення англійської мови потрібно тоді, коли дитина *«має непоганий словниковий запас, непогано розмовляє, гарно розуміє мову, розуміє оточуючих, а не тільки домашніх»*. Результати опитування батьків свідчать про труднощі в опануванні англійської мови – про це зазначили 5 респондентів. Однак 1 респондент зазначив, що *«іноземна мова дається простіше, краще ніж українська та математика»*.

Новим відкриттям стали відповіді спеціалістів, які зазначають, що оскільки перша мова, українська, вивчалась дитиною як іноземна, то друга мова буде сприйматися легше, швидше та навіть краще, оскільки вже є досвід вивчення іноземної мови (української). *«Діти сприймають іноземну мову достатньо добре, але спочатку треба оволодіти рідною»*. Однак це можливо тільки за умови гарної реабілітації та освоєння першої, української, мови на достатньому рівні. В іншому випадку вивчення іноземної мови буде даватися складно.

Під час організації навчального процесу, зокрема під час створення ІНП, варто враховувати рівень реабілітації дитини для дотримання принципу комплексності. Вчителі повинні бути обізнаними, щодо рівня реабілітації дитини для того, щоб *«корегувати свої дії, відповідно до того рівня, який дитина зараз*

може засвоїти, і тих найближчих задач, зону найближчого розвитку, який дитина зараз перед собою може поставити і досягти».

Отже, під час організації навчального процесу важливим чинником є дотримання принципів послідовності, наступності та комплексності. Ці принципи необхідні з самого початку навчального процесу, під час створення ІНП та ІПР дитини з порушенням слуху та під час їх впровадження. Окрім цього принцип наступності опанування предметів є особливо важливим під час вивчення іноземної мови. Варто враховувати, що українська мова для дитини з порушенням слуху є іноземною. Вивчення двох іноземних мов (української та англійської), без достатнього рівня опанування українською мовою, буде складним для учнів з порушенням слуху.

3.3.2 Сприяння взаємодії з однокласниками

Для реалізації інклюзивного навчання необхідно створювати умови для спілкування дитини з порушенням слуху з однокласниками. Без врахування цього аспекту освіта для дітей з порушенням слуху не буде інклюзивною, про це наголошує World Federation of the Deaf (2018). Зокрема необхідно впроваджувати вивчення жестової мови учням без порушення слуху для спілкування нечуючих учнів з однокласниками. Для цього можна створити факультатив з вивчення жестової мови та проводити заходи у школі для популяризації жестової мови. Налагодження взаємодії з однокласниками є важливим аспектом, який необхідно враховувати, оскільки дитина з порушенням слуху навчається не індивідуально, окремо від інших, а разом з усіма. Виконання завдань у парах, участь у групових проектах передбачає добре налагоджену комунікацію та взаємодію.

Результати опитування батьків дітей з порушенням слуху показали, що існують деякі бар'єри у взаємовідносинах з однокласниками. Загалом, більшість

респондентів зазначили про хороші та нормальні взаємовідносини (див. Таблиця 3.3.2.1)

Таблиця 3.3.2.1 Розподіл відповідей батьків на питання: «Якими є взаємовідносини вашої дитини з однокласниками?»

N = 9

Взаємовідносини з однокласниками	Кількість відповідей
Добре, хороше, позитивне	4
Нормальне	1
У 1 класі були насмішки, але зараз все гаразд	1
Діти з ООП окремо від дітей без ООП	1
Проблема не в дітях, проблема в батьках	1
Відсутня будь-яка взаємодія (через домашнє навчання)	1

Однак у трьох випадках зазначалось про труднощі з взаємовідносинами із однокласниками. Один респондент зазначав про насмішки дітей у першому класі через носіння дитиною кохлеарного імпланту. Проте після інформування мамою дитини з порушенням слуху інших батьків у класі ця ситуація була вирішена. Схожим випадком є упереджене ставлення батьків до дитини з порушенням слуху, яке передається їхнім дітям: *«була ситуація, коли хлопчик хотів сидіти за однією партою з моїм сином, мама йому сказала не треба»*. Окрім цього в одному інклюзивному класі дитина з порушенням слуху спілкувалась тільки з дітьми з ООП, а діти без ООП спілкувались окремо: *«инклюзии как таковой нет – слабослышащие общаются только между собой, а дети без ООП – отдельно. Слияния между ними нет»*.

Таким чином необхідно сприяти створенню середовища для спілкування дітей, долати стереотипи та упередження та покращувати комунікацію між дітьми шляхом проведення інформування та тренінгів для дітей. Як зазначалось у відповідях опитування батьків дітей з порушенням слуху для покращення ставлення необхідно: *«учить жестовой язык, делают общие мероприятия, как-то спланировать и показывать, что дети все разные – в очках, в аппаратах – но они все классные, все равны, могут быть хорошими друзьями и людьми»*. Експерт Дар'я Герасимчук зазначає, що необхідно просвітництво в трьох напрямках: школярі, батьки і вчительський колектив. Для покращення ставлення дітей Дар'я Герасимчук радить перегляд та обговорення мультфільмів: *«найкраще для дітей працює візуалізація, наприклад, мультики на тему інклюзії. Дивитися та обговорювати такі мультики щомісяця, або раз на три тижні. Це покращить мікроклімат у колективі та позбавить багатьох суперечок, непорозумінь, образ чи навіть булінгу»*.

Отже, для забезпечення умов інклюзивного навчання необхідно сприяти налагодженню взаємодії учнів з порушенням слуху з однокласниками. Для цього необхідно проводити інформування на початку навчального року як для дітей, так і для батьків, для подолання можливих упереджень і стереотипів. Окрім цього проведення спільних заходів може сприяти налагодженню комунікації між дітьми. Можливим варіантом є вивчення жестової мови у школі, організація та проведення спільних переглядів відео та мультфільмів на тему інклюзії.

3.3.3 Проведення корекційно-розвиткових занять

Під час проведення дослідження було виявлено бар'єри, з якими зіштовхнулись діти з порушенням слуху під час проведення корекційно-розвиткових

занять. Найбільшою проблемою є нестача фахівців у школі, або скорочення годин, які відводяться спеціалісту на роботу з однією дитиною з ООП.

Варто зазначити, що з 6 дітей, які навчаються в інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів, тільки 1 респондент зазначив про виконання всіх рекомендації комісії ІРЦ. У 1 дитини взагалі не виконувався ІПР (не було надано асистента вчителя та не створено жодних умов), а 1 дитина отримувала консультації психолога, коли мала отримувати заняття з логопедом/дефектологом та сурдопедагогом згідно з висновками комісії ІРЦ. Двоє респондентів зазначили про виконання ІПР не до кінця (були групові заняття замість необхідних індивідуальних). Також 1 респондент зазначив про добровільну відмову від виконання ІПР.

Як зазначається у відповіді одного респондента корекційно-розвиткові заняття, які були в ІПР дитини, не проводились, поки не було написана заява на ім'я директора: *«поки не лягла заява на стіл, фахівців не було. Дитина потребувала корекційних занять з 01.09.2019 по жовтень 2020 нічого не було. Я не вірю в такий збіг, що півтора року не могли знайти фахівця, а як тільки лягла заява на стіл за два дні нам знаходять логопеда і сурдопедагога».*

Інший респондент зазначив, що ІПР не виконувався, але листи та прохання батьки не писали через небажання адміністрації та побоювання щодо наслідків написання заяви для дитини: *«мені треба писати листи і тоді щось буде – і психолог, і сурдолог, і дефектолог. Але сваритися мені не хочеться. Я хотіла написати лист, але мені директор сказала: «У мене тоді будуть перевірки і це все». Я не знаю як це відобразиться на сину, якщо я напишу цей лист».*

Проведення корекційно-розвиткових занять є важливою складовою навчального процесу дитини. У методичних рекомендації МОН «Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти в 2019/2020 н.р.» зазначається, що необхідною умовою якісного інклюзивного навчання є «надання

освітніх, психоло-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг». Про необхідність проведення таких занять також зазначали батьки дітей з порушенням слуху: *«обучение без помощи сурдопедагога и логопеда и даже психолога очень будет затруднительно. Я не представляю, чтобы я без этих преподавателей делала».*

Як зазначає опитаний експерт Наталя Байтемірова, в Україні існує потреба у збільшенні сурдопедагогів в інклюзивній освіті: *«на даний момент інклюзія програє спеціальній освіті, оскільки там є спеціальні педагоги, мається на увазі сурдопедагоги. На жаль у загальноосвітніх закладах такого широкого кола немає»*

Також Наталя Байтемірова зазначає про більшу кількість занять у спеціальній освіті, ніж в інклюзивній, які передбачені навчальними програмами.

«Крім того спеціальна освіта навчається по спеціальних програмах, яка у собі розкладу і навчальних програм містить в собі корекційно-розвиткові заняття – індивідуальні та групові. Це стосуються ритміки, жестової мови та інших групових занять. Виділяється по навчальному плану більше годин індивідуальної роботи з дітьми для розвитку їхнього слухо-зорово-тактильного сприймання і формування вимови».

Отже, проведення корекційно-розвиткових занять є важливою складовою організації інклюзивної освіти для дітей з порушенням слуху. На даний момент існує потреба у збільшенні фахівців у штаті навчальних закладів з відповідною оплатою та наданням достатньої кількості годин роботи на одну дитину з ООП. Для роботи з дітьми з порушенням слуху необхідно збільшити кількість сурдопедагогів, логопедів, дефектологів для збільшення проведення корекційно-розвиткових занять як в індивідуальній, так і груповій формі.

3.3.4 Забезпечення співпраці між фахівцями

Під час організації інклюзивної освіти важливим фактором є співпраця між фахівцями. Опитані спеціалісти наголошували на створенні можливостей для співпраці вчителів з викладачами спеціальних закладів та спеціалістів (логопед, сурдопедагог), які працюють з дитиною з порушенням слуху. Всі спеціалісти (6 з 6 відповідей) зазначили про необхідність співпраці з декількох причин.

«Вчитель інклюзивного класу має бути ознайомлений з основами корекційної освіти, знати основи психології дітей з порушенням слуху».

«Вчитель у загальноосвітній школі може не мати повної психологічної, медичної, чи корекційної освіти. Вчитель не має глибоких знань щодо проблем порушення слуху».

«Вчителі, які працюють у спеціалізованих навчальних закладах «заточені» під дітей, які в них навчаються. Тоді як вчителі в загальноосвітніх закладах «заточені» під дитину з нормотиповим розвитком».

Окрім того, 4 з 6 спеціалістів зазначили про необхідність співпраці вчителя зі спеціалістом дитини – логопедом, сурдопедагогом чи дефектологом дитини. Це необхідно зробити, щоб вчитель не відчував подальшого дискомфорту у роботі і міг знати і відповідно задовольнити особливі освітні потреби дитини з порушенням слуху, знати можливості дитини. *«Потрібно говорити про зони розвитку, про сильні сторони дитини – щоб вчитель знав, на що звернути увагу і чим можна компенсувати».* Тільки з розумінням наслідків втрати слуху, рівня реабілітації дитини вчитель може диференціювати завдання відповідно до потреб дитини.

Половина спеціалістів (3 з 6 відповідей) зазначили про необхідність надання консультації чи рекомендації вчителю перед початком навчального року, для надання загальної інформації: як працює слуховий апарат, кохлеарний імплант, з якої відстані дитина перестає чути вчителя, яка повинна бути специфіка роботи з дитиною з порушенням слуху. Це значно підвищить компетенції вчителя та дасть необхідні знання для відповідного викладання для дітей з порушенням слуху.

Експерт Дар'я Герасимчук зазначає, що така інформація потрібна не тільки вчителям, а всім спеціалістам. Зокрема вона виділяє необхідність *«постійно перебувати в стані розвитку та самоосвіти. Нові спеціальності в галузі інклюзії необхідні в професійному світі країни. Та в першу чергу філософію інклюзії та правила супроводу та комунікації з людьми з різними нозологіями інвалідності мають вивчати всі освітяни окремим курсом»*.

Про постійну систему співпраці та підтримки вчителів, які навчають слабочуючих та нечуючих дітей зазначило 2 з 6 спеціалістів. Основними аргументами було твердження про необхідність постійної комунікації вчителя зі спеціалістом дитини для того, щоб знати прогрес в реабілітації. Крім того можливість постійної співпраці сприятиме спільній роботі над сильними сторонами дитини та її зонами розвитку. Тільки 1 спеціаліст зазначив про необхідність курсів підвищення кваліфікації для вчителів, які починають вчити дитину з порушенням слуху. Однак про існування такої потреби зазначили двоє з трьох опитаних експертів. Так, експерт Наталя Байтемірова зазначила, що батьки повинні заздалегідь звертатися до навчального закладу, *«щоб майбутній вчитель пройшов курси підвищення кваліфікації, щоб він вже знав як з цією дитиною спілкуватися, щоб він не боявся, щоб в нього вже були методики, яким чином донести до дитини інформацію, куди посадити, як часто пересаджувати, як до неї звертатися, якщо вона зі зниженим слухом чи з глухотою»*. Експерт Лариса Самсонова зазначає, що кожний вчитель має бути готовим, що в його класі може з'явитися дитина з особливими освітніми потребами та зауважує, що цього можна досягти шляхом *«підвищення кваліфікації вже працюючих педагогічних працівників*. Також Лариса Самсонова зауважила, що *«вже зараз кожен заклад освіти може на свій розсуд обирати надавача з підвищення кваліфікації вчителів, зокрема недержавного, щоб навчити своїх вчителів практичним знанням*. Отже, курси підвищення кваліфікації

є важливим фактором для покращення відповідності інклюзивної освіти ООП учнів з порушенням слуху та набуття відповідних компетенцій вчителями.

Варто зазначити, що схожі відповіді було отримано від спеціалістів на питання «Чи потрібна та яка співпраця між працівниками спеціальних закладів та працівниками загальноосвітніх закладів?» та від батьків на питання «Що необхідно зробити, щоб подолати вищезазначені проблеми?» (див. Таблиця 3.3.4.1).

Таблиця 3.3.4.1 Розподіл відповідей спеціалістів та батьків

Варіант відповіді	Питання	Кількість відповідей спеціалістів N = 6	Кількість відповідей батьків N = 9
		Чи потрібна та яка співпраця між працівниками спеціальних закладів та працівниками загальноосвітніх закладів?	Що необхідно зробити, щоб подолати вищезазначені проблеми?
Потрібна співпраця вчителя персонально зі спеціалістом дитини з порушенням слуху (логопед, дефектолог, сурдопедагог)		4	1
Консультування, інформування та надання вчителю загальних рекомендацій перед початком навчального року		3	5
Постійна співпраця та підтримка вчителя, який навчає дитину з порушенням слуху		2	0

Курси підвищення кваліфікації для вчителів, які викладають дітям з порушенням слуху	1	2
---	---	---

Четверо батьків зазначили, що самостійно проводили інформування вчителів та батьків, а 1 респондент навіть зазначив, що проводив консультацію з логопедом, сурдопедагогом дитини та майбутнім класним керівником перед початком навчального року. Однак всі батьки зазначають, що це повинно бути обов'язковим.

Окрім сприяння співпраці між працівниками загальноосвітніх закладів та спеціалістами, важливим є налагодження процесу взаємодії між учасниками. Один з респондентів дослідження, у кого виконувалась ППР і надавались всі послуги, зазначив, що процес є неефективним, оскільки немає вибудованої взаємодії та відсутній обмін інформацією. *«Если был бы правильно налаженный процесс (между ассистентом и учителем и спецпедагогами, которые есть в школе) этого было бы достаточно. Только если это все правильно наладить»*. Таким чином, необхідно не тільки сприяти співпраці між спеціалістами, а й налагодити комунікацією між учасниками навчального процесу, сприяти модерації співпраці. Закордонний досвід свідчить про існування окремого спеціаліста для виконання вищезазначених функцій. У Канаді це фасилітатор інклюзії «itinerant teachers» (Norman, 2016), а у Швеції це «hörselpedagog», який організовує інформаційні зустрічі та проводить навчання для працівників школи щодо тем, які стосуються учнів з порушенням слуху; спостерігає за процесом викладання та надає поради щодо вдосконалення; надає підтримку вчителям/працівникам школи різними способами (Holmström&Schönström, 2017).

Отже, співпраця між працівниками загальноосвітніх навчальних закладів та спеціалістами є важливою складовою організації інклюзивної освіти. Для підвищення компетенцій вчителя та покращення навчального процесу для дитини з

порушенням слуху необхідно сприяти співпраці перед початком навчального року, зокрема зі спеціалістом дитини – сурдопедагогом, логопедом, дефектологом. Окрім цього потрібно проводити інформування про наслідки втрати слуху, кохлеарний імплант та слуховий апарат. Курси підвищення кваліфікації позитивно впливатимуть на покращення компетенцій вчителів та сприятимуть відповідності інклюзивної освіти потребам дітей з порушенням слуху.

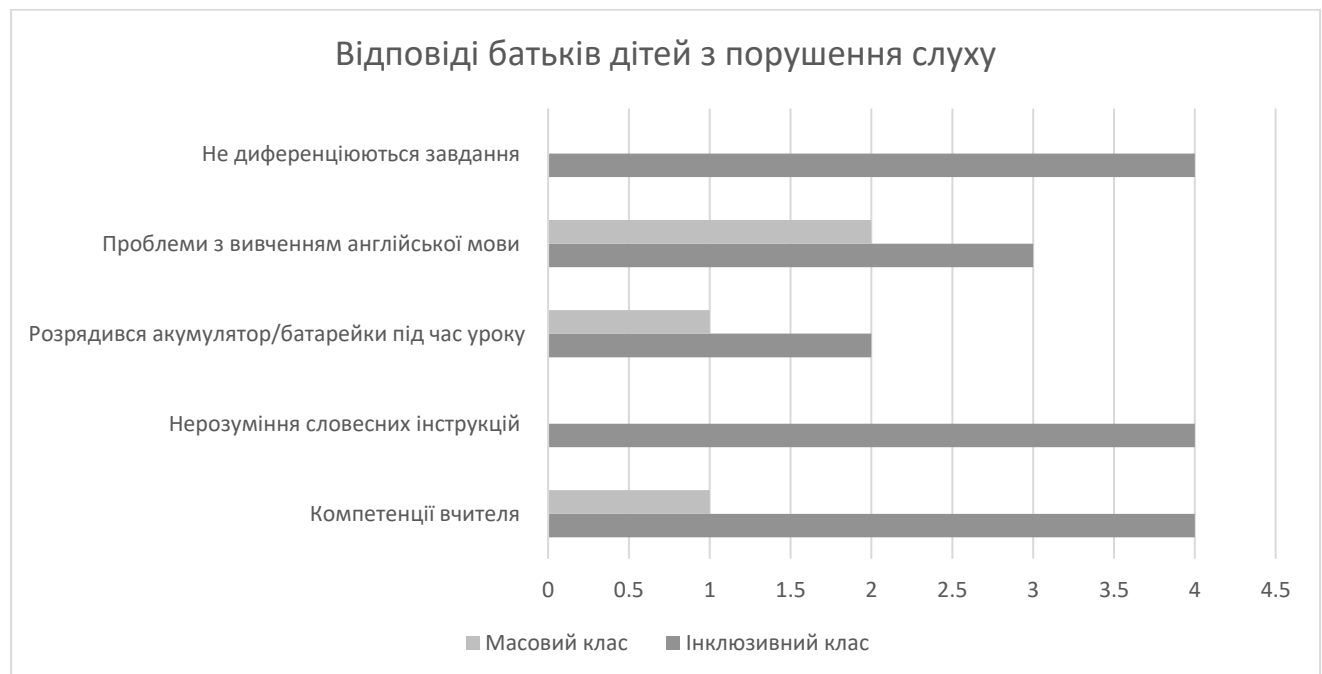
3.4 Забезпечення необхідними компетенціями педагогічних працівників та застосування відповідних навчальних методик для дітей з порушенням слуху

Під час опитування батьків дітей з порушенням слуху було виявлено бар'єри, які стосуються компетенції вчителя. На питання «Чи виникають проблеми з навчальним процесом внаслідок нерозуміння вчителями особливостей сприймання інформації Вашою дитиною?» 5 респондентів зазначило «так» (з яких 2 зазначило про труднощі саме у першому класі), а 4 респонденти зазначило «ні». Також, один респондентів зазначив про існування стереотипів та упереджень вчителів щодо дітей з порушенням слуху: *«вчителі не знаючи дітей, сприймають, ніби вони прийшли з легкою розумовою відсталістю. Що вони трішки не в собі. Це через відсутність знань про цих дітей»*. Експерт Дар'я Герасимчук зазначає, що основна проблема полягає в *«недостатньо розвиненій системі всебічної інформаційної, методичної, кваліфікованої підтримки педагогів, батьків та власне дитини»*. Також про проблему компетенцій вчителів зазначає експерт Лариса Самсонова: *«поки що педагогічні працівники та вчителі закладів загальної середньої освіти ще не володіють достатніми компетентностями щодо навчання дітей із проблемами слуху»*.

Відповідно до отриманих результатів постає потреба у підвищенні компетенцій вчителів, зокрема набуття знань про дітей з порушенням слуху та наслідки втрати слуху і їх вплив на навчальний процес. Експерт Лариса Самсонова виокремлює потенційні шляхи подолання цієї проблеми, зокрема наголошує, що *«заклади вищої педагогічної освіти мають впроваджувати навчальні модулі в освітні програми щодо навчання дітей з ООП»*. Також вона зазначає про курси підвищення кваліфікації, вищезазначені у дослідженні.

Згідно з законодавством компетентність вчителя – це «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність», як зазначається у ЗУ «Про освіту» (2017).

Окрім цього, батьками було зазначено труднощі під час уроків, які стосуються використання невідповідних методів та методик викладання (див. Рис. 3.4.1)

Рис. 3.4.1 Перешкоди під час навчання

Було зазначено про надання незрозумілих для дітей словесних інструкцій (4), труднощі з віршами (не диференціювання завдань) (3) невиконання завдань через незнання одного слова в умові (2) та нерозуміння усних предметів (2), труднощі з переказами (не диференціювання завдань) (1) та проблеми з вивченням англійської мови (5). Окрім цього, коли діти з порушенням слуху не могли виконати завдання або ж мали труднощі з написанням диктантів (як українською, так і словесних диктантів англійською), можна припустити про недостатньо чітку артикуляцію вчителя. Також вчителі не замінювали завдання та не диференціювали оцінювання: *«вчителька закриває очі», «просили відстрочку на пару днів, щоб пізніше його здати»*. Також у 3 учнів розрядились акумулятори або сіли батарейки під час навчання, і до кінця дня нічого не чули. Вчителі не мали знань про роботу апаратів та відповідних умінь і не змогли допомогти дитині замінити батарейки чи зарядити акумулятор.

Для створення відповідного інклюзивного навчання для дитини з порушенням слуху необхідно змінювати, розширювати методики викладання навчального матеріалу, набувати для цього відповідні необхідні компетенції вчителю. Про це зазначають українські дослідники, зокрема про застосування різних методів і форм навчання, диференціацію підходів та варіативність (Жук, 2015) та про знання специфічних методів роботи та вміння організувати навчальний процес (Дорошенко, 2017).

Експерт Дар'я Герасимчук зазначає, що використання сучасних методів сприятиме збільшенню залучення дітей з порушенням слуху до інклюзивної освіти: *«створення дорожньої карти дитини з інвалідністю, розвиток послуги раннього втручання та застосунок сучасних педагогічних методологій в роботі з дитиною*

з порушенням слуху - все це значно збільшить кількість дітей з КІ та СА в масових школах на інклюзивній формі навчання».

Результати опитування спеціалістів щодо необхідних методів викладання узгоджувались з результатами попередніх закордонних досліджень. Зокрема рекомендації спеціалістів, які розміщені в Таблиці 3.4.2. відповідають рекомендаціям описаним у Bulat, Hayes, Macon, Tichá, та Abery (2017), Bozkurt (2018), Constantinou та інші (2018). Спеціалісти виокремили важливими чинниками підкріплення навчального матеріалу візуальною складовою – наочностями, роздатковими матеріалами, презентаціями, відео, фотоматеріалами (6 з 6 відповідей). Про необхідність цього фактору зазначила також експерт Дар'я Герасимчук. Наступним фактором є необхідність дитини бачити артикуляцію вчителя (4 з 6 відповідей), що включає в себе налагодження зорового контакту вчителя з дитиною, що унеможлиблюється, коли вчитель повернутий спиною, або затуляє обличчя рукою. Про цей фактор зазначає експерт Дар'я Герасимчук та наголошує, що коли вчитель повертається спиною до класу, *«дитина з порушенням слуху перестає сприймати те, що говорить вчитель»*. Про важливість цього чинника також зазначає дослідниця Kennedy (2019), яка рекомендує не носити вчителям вуса, оскільки це заважає зчитуванню слів та унеможливорює відслідковуванню артикуляції учнем з порушенням слуху.

Окрім цього важливим є перефразування питання (4 з 6 відповідей), або надання синонімів для кращого сприйняття дитиною інформації, оскільки досить часто діти з порушенням слуху не виконують завдання, не тому що не знають, а тому що не розуміють завдання, інструкції. Про це зазначалось у дослідженнях Alasim, Paul (2018) та Hohenstein, та ін. (2018). Також про це свідчать результати опитування батьків дітей з порушенням слуху, які зазначали про нерозуміння словесних інструкцій та невиконання завдання через одне незрозуміле слово: *«якщо він знає «шість» і змінити шість на «шестерих» то ось тут йому вже складно*

здогадатися, що варіює цифра 6». Останнім фактором, який зазначили спеціалісти, є вимова вчителя, яка повинна бути чіткою та розбірливою. Однак важливо говорити не надто гучно: *«не можна дуже голосно говорити, коли працюєш з дитиною в імпланті – у дитини іде посилена стимуляція, це викликає подразнення і навіть головний біль»*.

Таблиця 3.4.2 Розподіл відповідей спеціалістів на питання: «Якими способами загальноосвітні заклади можуть задовольнити потреби дітей з порушенням слуху?»

N = 6

Варіант відповіді	Кількість респондентів
Візуальні матеріали (наочності, відео, фото матеріали, картинки, схеми, підписи слів, презентації і тд)	6
Артикуляція (не закривати обличчя рукою, не говорити повернутим спиною до дитини, необхідність дитини бачити артикуляцію вчителя)	4
Синоніми під час словесних інструкцій (використовувати синонімічні ряди, перефразовувати питання, якщо дитина не зрозуміла з першого разу, розширювати пояснення завдання)	4
Мовлення вчителя (чітка, розбірлива та нешвидка вимова слів і не надто гучно)	3

Результати опитування спеціалістів про вивчення іноземної мови дітьми з порушенням слуху відповідали результатам огляду літератури, зокрема схожі фактори зазначала Мелекесцева (2019), а саме важливість та необхідність

диференціювання завдань і використання наочностей (малюнки, схеми, роздатковий матеріал). Однак в ході дослідження були отримані нові результати, а саме про потенціал дітей з порушенням слуху до вивчення іноземних мов.

Для спрощення процесу вивчення мови (як української, так і англійської) необхідно створити відповідні умови, для задоволення особливих освітніх потреб дітей з порушенням слуху. Перш за все, необхідно підкріплювати новий матеріал візуалізацією та використанням наочностей – потрібно щоб видно було склад іноземного слова, щоб дитина могла розуміти звуки і особливості, як потрібно вимовляти звуки, окрім цього наочні матеріали покращать процес вивчення за допомогою задіяння зорової сенсорної системи, яка компенсує порушення слухової сенсорної системи. Окрім цього, потрібно вибудовувати асоціації, зокрема за допомогою технологій – відео, презентації, зображень та обов'язкових написаних нових слів, які вивчаються. *«Коли дитина з порушенням слуху починає вчити мову кожне слово для неї нове. І потім, щоб збільшувати словниковий запас, їй треба кожне слово асоціювати з уже вивченими словами».*

Отже, для забезпечення інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху необхідно диференціювати методи викладання загальноосвітньої навчальної програми. Зокрема необхідно використовувати більше візуальних матеріалів – наочностей, відео, фото, схем, таблиць. Окрім цього під час подання інформації на слух вчителю потрібно брати до уваги артикуляцію, говорити чутко та розбірливо, та водночас не дуже гучно. Під час надання словесних інструкцій потрібно використовувати синонімічні ряди та перефразовувати запитання, якщо дитина з порушенням слуху не зрозуміла з першого разу. Для підвищення компетенцій вчителя необхідно надавати інформацію про наслідки втрати слуху, роботу кохлеарного імпланту чи слухового апарату дитини.

ВИСНОВКИ

1. Особливі освітні потреби дитини з порушенням слуху детерміновані різними чинниками. До цих чинників можна віднести скринінг слуху, раннє виявлення, імплантування, слухопротезування, раннє втручання та послуги реабілітації. Відповідно до цього медична сфера, надання соціальних послуг та сфера освіти є взаємопов'язаними. За допомогою вчасного виявлення порушень слуху та надання відповідних послуг дитині з порушенням слуху процес навчання буде відбуватися легше, а особливі освітні потреби дитини будуть меншими, ніж у дітей без відповідного рівня реабілітації.

2. Міжнародний досвід впровадження інклюзивної освіти для дітей з порушенням слуху показує потенціал використання сучасних технологій в навчальному процесі. Досвід Канади та Швеції свідчить про доцільність впровадження окремих спеціалістів – фасилітаторів інклюзії, які модерують та організовують процес інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху. Дотримання принципів UDL в організації інклюзивного освітнього середовища сприяє наданню якісної інклюзивної освіти для учнів з порушенням слуху.

3. Під час інклюзивного навчання в школах учні з порушенням слуху мають бар'єри середовища, зокрема невідповідні розміри класів, рівень шуму та розміщення учня у класі. Також перешкодою є незабезпечення технічними засобами та недостатнє використання існуючих засобів під час уроків. Окрім цього існують проблеми у навчальному процесі, зокрема невиконання ІНП або ППР дитини, надання незрозумілих словесних інструкцій, відсутність диференціювання завдань та оцінювання для дітей з ООП, викладання навчального матеріалу невідповідними методами та проблеми з компетенціями вчителів.

4. Необхідні організаційні умови в інклюзивній освіті для дітей з порушенням слуху можна розділити на чотири складові. Перша – забезпечення

інклюзивного освітнього середовища для слабочуючих та нечуючих учнів. Друга – впровадження необхідних технічних засобів у клас, де навчаються учні з порушенням слуху. Третя – організація навчального процесу, дотримання принципів послідовності, наступності, комплексності; сприяння взаємодії з однокласниками; проведення корекційно-розвиткових занять та сприяння співпраці між фахівцями. Четверта – забезпечення необхідними компетенціями педагогічних працівників та застосування відповідних навчальних методик для дітей з порушенням слуху.

5. Для вдосконалення організації інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти необхідно впроваджувати та використовувати ІКТ, сприяти створенню відповідного інклюзивного освітнього середовища для учнів з порушенням слуху. Окрім цього важливим аспектом є робота з компетенціями вчителів, опанування вчителями відповідних методів викладання. Для цього необхідно сприяти співпраці вчителями зі спеціалістами, проводити інформування та консультування вчителів та організовувати курси підвищення кваліфікації.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Рекомендації для Міністерства освіти та науки України

1. Рекомендовано до «Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах (групах) закладів освіти» (2018) додати засіб «радіосистема з мікрофоном (FM-система).
2. Рекомендовано збільшити обсяги закупівлі спеціальних засобів для класів, де навчаються учні з порушенням слуху (зокрема, таких засобів з Типового переліку, як індукційні системи для підсилення звуку, мультимедійний проектор або відеопроєктор, інтерактивні дошки).
3. Варто розробити та проводити семінари та тренінги для адміністрацій закладів загальної середньої освіти для зменшення упередженого та негативного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами.
4. Сприяти професійній підготовці вчителів до реалізації програм інклюзивного навчання, зокрема у вигляді курсів підвищення кваліфікації з відповідними навчальними модулями в освітній програмі щодо навчання дітей з ООП перед початком викладання у інклюзивному класі.
5. Створити систему підтримки сурдопедагогів, логопедів, вчителів, які навчають дітей з ООП.
6. Запровадити вивчення жестової мови для вчителів, працівників закладів освіти.
7. Варто розробити та запровадити факультативне вивчення жестової мови для учнів, які навчаються в закладах загальної середньої освіти.

Рекомендації для адміністрації шкіл

1. Проводити навчальні тренінги або інформування перед початком навчального року для вчителів та асистентів вчителів, які будуть викладати у дитини з порушенням слуху, для надання знань про сприймання інформації дитиною з порушенням слуху, наслідки втрати слуху, особливості роботи слухового апарату чи кохлеарного імпланту.
2. Сприяти проведенню консультацій перед початком навчального року між вчителем та спеціалістом (сурдопедагогом/ дефектологом/ логопедом), який займається з дитиною з порушенням слуху, для ознайомлення з індивідуальними особливостями учня, пов'язаних з втратою слуху.
3. Забезпечити протягом навчального року підтримку вчителів, які навчають дітей з порушенням слуху. Підтримка може бути у формі співпраці з викладачами спеціальних закладів, консультацій спеціалістів (сурдопедагогів, логопедів, психологів).
4. Сприяти проведенню спільних позанавчальних заходів для дітей з ООП та без для покращення взаємовідносин учнів та сприяння впровадження інклюзії.
5. Популяризувати у школі жестову мову, використовувати в закладі плакати «Зіркової абетки» та проводити заходи з вивчення дактиля, жестів, жестової пісні до Міжнародного дня жестових мов (23 вересня).

Рекомендації для вчителів

1. Рекомендовано сприяти створенню інклюзивного освітнього середовища для дитини з порушенням слуху, а саме розміщувати дитину з порушенням слуху неподалік від вчительського столу, на перших партах.
2. Для покращення мікроклімату у класі проводити уроки з переглядом мультфільмів та анімаційних відео про інклюзію та проводити обговорення разом з дітьми після спільного перегляду.
3. Під час викладання усного матеріалу вчителям рекомендується говорити повільно, чітко, однак не говорити надто голосно, не кричати, оскільки це не допомагає, а навпаки, погіршує сприймання інформації дитини з порушенням слуху.
4. Не говорити спиною до класу під час написання матеріалу на дошці, оскільки учні з порушенням слуху не можуть бачити артикуляцію в даний момент.
5. Якщо дитина з порушенням слуху не розуміє завдання варто повторити чи перефразували його, використовувати синонімічні ряди для пояснення. Після цього бажано перевіряти розуміння учнів та просити надати зворотній зв'язок.
6. Необхідно давати достатньо часу для отримання відповіді на питання, а також не дозволяти іншим учням відповідати на запитання, які були задані дитині з порушенням слуху.
7. Використовувати візуальні матеріали для подання нового навчального матеріалу: фото, відео, схем, таблиць, будь-яких можливих наочностей.
8. Співпрацювати з шкільним логопедом, сурдопедагогом чи психологом, з якими працює дитина для спільної координації дій та покращення рівня реабілітації дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дорошенко О. М. (2017). Дидактичні аспекти розвитку мовлення школярів з вадами слуху в контексті інклюзивного навчання. Тенденції розвитку соціального служіння в Україні: історія, практика, стан і перспективи: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2017 р.). Кропивницький. – с.107-113
2. Жук В.В. (2015). Освіта дітей з порушеннями слуху: сучасний стан та перспективи розвитку. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови (10). с. 61-66.
3. Жук В.В. (2017). Особливості формування комунікативної компетентності дітей з порушеннями слуху Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови (12). с. 40-48
4. Закон України «Про освіту» (2017)
5. Заставна О. М. (2016). Стан підготовленості до навчання у загальноосвітній школі як критерій ефективності реабілітаційної програми дітей після кохлеарної імплантації // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2016- Вип. 3К 1 (70). с. 380-384.
6. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Зауваження загального порядку № 4 (2016 р.) Режим доступу: <https://goo.gl/iQA2Za>
7. Литовченко, С.В., Жук, В.В., Федоренко, О.Ф., Таранченко, О.М. (2018). Дитина з порушенням слуху «Інклюзивне навчання», «Ранок», ВГ «Кенгуру», м. Харків, Україна – 56 с.
8. Мелєкєсцева (2019). Навчання іноземної мови молодших школярів із особливими освітніми потребами. Збірник наукових праць. Випуск 26 (1–2019) Частина 2

9. Методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти в 2019/2020 н.р. (2019)
10. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, (2017) Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна»
11. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах (групах) закладів освіти» (2018)
12. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження примірного переліку корекційних засобів навчання та реабілітаційного обладнання для спеціальних закладів освіти» (2018).
13. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження перекладу Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я та Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків» (2018)
14. Нетьосов (2018) До питання використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі інклюзивного навчання дітей із порушеннями слуху. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2018. № 2 (16) 143–151
15. Організація Об'єднаних Націй (2016) Конвенція про права осіб з інвалідністю. Комітет з прав осіб з інвалідністю. Зауваження загального порядку № 4 (2016 р.). CRPD/C/GC/4.
16. Постанова КАБМІНУ Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами (2013)

17. Alasim K. N. (2018). Participation and Interaction of Deaf and Hard-of-Hearing Students in Inclusion Classroom. *International Journal of Special Education*, 33(2), p. 493-506
18. Alasim K. N. & Paul P. (2018). Inclusion and d/Deaf and Hard of Hearing Students: A Qualitative Meta-Analysis. *Human Research in Rehabilitation. The International Journal for interdisciplinary studies* 2018, Vol. 8 (2) p. 4-19
19. Bell D., Swart E. (2018). Learning Experiences of Students Who Are Hard of Hearing in Higher Education. *Social Inclusion* 2018, Volume 6, Issue 4, Pages 137–148
20. Bozkurt, Ezgi. (2018). Elementary School Teachers' Attitudes Toward the Inclusion of Deaf and Hard of Hearing Students in Two Midwestern Urban Schools. University of Minnesota Digital Conservancy.
21. Bryman A. (2012) *Social Research Methods* (4th Edition). New Delhi: Oxford University Press, Pages 766
22. Bulat, J., Hayes, A. M., Macon, W., Ticha, R., & Abery, B. H. (2017). School and classroom disabilities inclusion guide for low- and middle-income countries. Research Triangle Park, NC: RTI Press. RTI Press Publication No. OP-0031-1701
23. Bustos Rubilar M, Fuentes-López E & Castro Abarca P. (2018) Therapeutic approaches for deaf children at intervention centers in Chile's metropolitan region: access to health and education. *Rev. CEFAC*. 2018, vol.20, n.3, p.313-323.
24. CAST (2018). Universal design for learning guidelines version 2.2 [graphic organizer]. Wakefield, MA: Author.
25. Constantinou, Ioannou, Klironomos, Antona & Stephanidis. (2018). Technology support for the inclusion of deaf students in mainstream schools: a summary of research from 2007 to 2017. *Universal Access in the Information Society* volume 19, pages 195–200 (2020).

26. Gordey, 2018. Teacher-student relatedness: the importance of classroom relationships for children with hearing loss. David Walter Gordey. York University Toronto, Ontario.
27. Hohenstein C., Zavgorodnia L., Näf Manuela, Rodríguez V. S. Bouillon P. & Strasly I. (2018) - Status quo of inclusive access to higher education: a focus on deaf and hearing-impaired individuals in german-speaking Switzerland. Second Barrier-Free Communication Conference 2018, Geneva, 9-10 November 2018
28. Holmström Ingela & Schönström Krister (2017) Resources for deaf and hard-of-hearing students in mainstream schools in Sweden. A survey, *Deafness & Education International*, 19:1, 29-39,
29. Howgego. C, Miles S & Myers J (2014). Inclusive Learning. Children with disabilities and difficulties in learning. Topic Guide. The Health & Education Advice & Resource Team (HEART), which is funded by the British Government's Department for International Development (DFID).
30. Hyde M., Nikolarazi M., Powell, D. & Stinson, M. (2016) Considering Critical Factors Towards the Inclusion of Deaf and Hard-of-Hearing Students in Higher Education. In M. Marschark, V. Lampropoulou and E. K. Skordilis (Ed.), *Diversity in Deaf Education*: in press. London: Oxford University Press. p.441-472
31. Iglesias A., Jiménez J., Revuelta P. & Moreno L. (2016) Avoiding communication barriers in the classroom: the APEINTA project, *Interactive Learning Environments*, 24:4, p. 829-843
32. Kennedy (2019) Integrating American Sign Language into the Inclusive Classroom. The State University of New York at New Paltz.
33. Luft P. (2016). What Is Different About Deaf Education? The Effects of Child and Family Factors on Educational Services. *The Journal of Special Education*, v51 n1 May 2017. p. 27-37

34. Mekonnen Mulat , Elina Lehtomäki, & Hannu Savolainen, 2018 Academic achievement and self-concept of deaf and hard-of-hearing and hearing students transitioning from the first to second cycle of primary school in Ethiopia. *International Journal of Inclusive Education*, 23:6, 609-623,
35. Norman, N. A. (2016). Narratives of teacher-student relationships : how itinerant teachers of the deaf and hard of hearing support their students' social and emotional development (T). University of British Columbia.
36. Olusanya, B. O., Davis, A. C., & Hoffman, H. J. (2019). Hearing loss grades and the International classification of functioning, disability and health. *Bulletin of the World Health Organization*, 97(10), 725–728
37. Sibanda (2018) Awareness of the benefits of sign bilingual education in the education of deaf children in Zimbabwe. *Scientific Journal of Pure and Applied Sciences* (2018) 7(11) 823-832 ISSN 2322-2956
40. Tominska. (2017) A mainstream education system with socialised support provision for Deaf and Hard of Hearing children. A Swiss perspective based on the example of the Canton of Geneva.
41. UN General Assembly, Convention on the Rights of Persons with Disabilities/ Committee on the Rights of Persons with Disabilities (2008)
42. UN General Assembly, Transforming our world : the 2030 Agenda for Sustainable Development, 21 October 2015, A/RES/70/1, available at: <https://www.refworld.org/docid/57b6e3e44.html>
43. World Federation of the Deaf. (2018) Position Paper on Inclusive Education 10 May 2018 Retrieved from: <https://wfdeaf.org/wp-content/uploads/2018/07/WFD-Position-Paper-on-Inclusive-Education-5-June-2018-FINAL-without-IS.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток А. Інформація щодо кількості дітей в інклюзивних класах

Таблиця А.1 Кількість учнів в інклюзивних класах за 2015-2020 роки.

		2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020
1	Усього учнів	2 720	4 180	7 179	11 866	18 643
2	З порушеннями інтелектуального розвитку	554	1 014	1 596	2 296	3 460
3	З порушенням зором (зокрема сліпих)	172 (5)	299 (9)	399 (20)	527 (36)	709 (35)
4	З порушенням слуху (зокрема глухих)	232 (12)	256 (11)	354 (18)	530 (30)	739 (53)
5	З порушенням опорно-рухового апарату	471	648	918	1 327	1 828
6	З тяжким порушенням мовлення	297	336	598	980	1 734
7	З затримкою психічного розвитку	898	1312	2790	4 879	7 979
8	Зі складними порушеннями розвитку	96	137	97	468	818
9	З розладами спектру аутизму	-	107	281	538	908
10	З синдромом Дауна	-	71	146	255	380

Таблиця А.2 Відсотки учнів за особливими освітніми потребами в інклюзивних класах за 2015-2020 роки.

		2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020
2	З порушеннями інтелектуального розвитку	20,4%	24,3%	22,2%	19,3%	18,5%
3	З порушенням зором (зокрема сліпих)	6,3%	7,2%	5,6%	4,7%	4%
4	З порушенням слуху (зокрема глухих)	8,5%	6,1%	4,9%	4,7%	4,2%
5	З порушенням опорно-рухового апарату	17,3%	15,5%	12,8%	11,2%	9,8%
6	З тяжким порушенням мовлення	10,9%	8,0%	8,3%	8,2%	9,3%
7	З затримкою психічного розвитку	33,0%	31,4%	38,9%	41,12%	42,8%
8	Зі складними порушеннями розвитку	3,5%	3,3%	1,4%	3,9%	4,4%
9	З розладами спектру аутизму	-	2,5%	3,9%	4,5%	4,9%
10	З синдромом Дауна	-	1,7%	2%	2,1%	2%

Додаток Б. Інформація щодо кількості дітей в спеціальних класах

Таблиця Б.1 Кількість учнів в спеціальних класах за 2016-2020 роки.

		2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020
1	Усього учнів	5669	5918	6230	5976
2	З порушеннями інтелектуального розвитку	752	706	625	550
3	З порушенням зором (зокрема сліпих)	705 (8)	753 (6)	684 (7)	658 (2)
4	З порушенням слуху (зокрема глухих)	56 (1)	56 (2)	34 (3)	37 (2)
5	З порушенням опорно-рухового апарату	133	126	92	75
6	З тяжким порушенням мовлення	732	901	1073	905
7	З затримкою психічного розвитку	3071	3245	3511	3525
8	Зі складними порушеннями розвитку	140	41	104	132
9	З розладами спектру аутизму	68	65	81	78
10.	З синдром Дауна	12	25	16	10

Таблиця Б.2 Відсотки учнів за особливими освітніми потребами в спеціальних класах за 2016-2020 роки.

		2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020
2	З порушеннями інтелектуального розвитку	13,3%	11,9%	10%	10,7%
3	З порушенням зором (зокрема незрячих)	12,4%	12,7%	11%	11%
4	З порушенням слуху (зокрема нечуючих)	1,0%	0,9%	0,6%	0,6%
5	З порушенням опорно-рухового апарату	2,3%	2,1%	1,5%	1,2%
6	З тяжким порушенням мовлення	12,9%	15,2%	17,2%	15,1%
7	З затримкою психічного розвитку	54,2%	54,8%	56,3%	58,9%
8	Зі складними порушеннями розвитку	2,5%	0,7%	1,6%	2,2%
9	З розладами спектру аутизму	1,2%	1%	1,3%	1,3%
10	З синдромом Дауна	0,2%	0,5%	0,25%	0,2%

Додаток В. Дані про спеціальні заклади та кількість дітей, які в них навчаються

Таблиця В.1 Спеціальні заклади загальної освіти за нозологіями

		2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
1	Зі зниженим слухом	15	19	15	15
2	Нечуючі	20	22	22	21

Таблиця В. 2 Кількість дітей, які навчаються у спеціальних закладах загальної освіти за нозологіями

		2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
1	Зі зниженим слухом	1837	1898	1848	1806
2	Нечуючі	1900	1691	1915	1881

Додаток Г. Класифікація втрати слуху ВООЗ за 1991 рік

Ступінь порушення	Показники аудіометрії	Продуктивність людини
0 (відсутні порушення)	25 дБ	Відсутні або дуже незначні проблеми зі слухом. Здатність чути шепіт
1 (незначне порушення)	26–40 дБ	Здатність чути і повторювати слова, вимовлені нормальним голосом на відстані 1 м
2 (помірне порушення)	41–60 дБ	Здатність чути і повторювати слова, вимовлені підвищений голос на відстані 1 м
3 (важке порушення)	61–80 дБ	Здатність почути деякі слова, коли кричить на краще вухо
4 (глибоке порушення, глухота)	81 дБ та більше	Неможливо почути і зрозуміти навіть крик

Додаток Д. Класифікація порушень слуху ВООЗ від 2010 року

Категорія	Аудіометрія	Слуховий досвід у тихому середовищі	Слуховий досвід у шумному оточенні
Нормальний слух	-10,0 до 4,9 дБ	Відмінний слух	Хороший слух
	від 5,0 до 19,9 дБ	Хороший слух	Інколи виникають труднощі під час розмови
Легка втрата слуху	від 20,0 до 34,9 дБ	Не має проблем у слуханні розмовної мови	Можуть виникнути труднощі під час розмови
Помірна втрата слуху	від 35,0 до 49,9 дБ	Можуть виникнути труднощі слухання нормального голосу	Є труднощі зі слухом та участю в розмові
Помірно сильна втрата слуху	від 50,0 до 64,9 дБ	Чутно гучну мову	Є великі труднощі в участі у розмові
Важка втрата слуху	від 65,0 до 79,9 дБ	Чути гучну мову тільки біля вуха	Є дуже великі труднощів участі у розмові
Глибока втрата слуху	від 80,0 до 94,9 дБ	Має важкі проблеми слухання	Не чути мови
Повна або тотальна втрата слуху	95,0 дБ або вище	Глибока глухота, не чути ні мови, ні гучних звуків	Не чути мови чи жодного звуку
Одностороння втрата слуху	<20,0 дБ у здоровому вусі, 35,0 дБ та більше у вусі, яке гірше чує	Не має проблем, якщо джерело звуку знаходиться поруч із вухом, яке гірше чує	Можуть виникнути труднощі з участю у розмові

Додаток Е. Гайд опитувальника для батьків, або осіб які їх замінюють

Добрий день!

Мене звати Наталя, я студентка Національного університету «Києво-Могилянська академія». Я проводжу дослідження на тему «Організація інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти» в рамках мого бакалаврського диплому. Це дослідження дозволить з'ясувати організацію інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти.

Ви потрапили у вибірку дослідження, адже маєте дитину з порушенням слуху, яка навчається у загальноосвітньому класі. Прохання відповідати на запитання відверто, оскільки це допоможе отримати достовірну інформацію. Зберігатиметься конфіденційність відповідей - результати опитування будуть оприлюднені тільки в узагальненому вигляді. Орієнтовна тривалість опитування - 40 хв.

З Вашого дозволу, під час опитування, буде використовуватися диктофон, для того, щоб зафіксувати інформацію максимально повно. У будь-який момент, Ви можете відмовитися від участі у дослідженні.

Чи зрозуміло вам і чи погоджуєтесь Ви взяти участь у дослідженні?

Дякую!

Гайд опитувальника для батьків, або осіб які їх замінюють

I. Соціально – демографічні характеристики

1.1 Вік

1.2 Стать

II. Інформація про дитину

2.1 Скільки років Вашій дитині?

2.2 У якому класі вона навчається? Скільки дітей у класі?

2.3 Яке порушення слуху вона має?

2.4 Дитина користується слуховим апаратом, має кохлеарний імплант чи використовує мову жестів?

2.5 Як ви оцінюєте готовність Вашої дитини до навчання? Чи потребуєте Ви підготовки (психологічної, навчання соціальних навичок, опанування роботи з додатковими пристроями)?

III. Організація інклюзивного навчання

3.1 Які умови створено для Вашої дитини?

3.1.1 Чи є у класі асистент вчителя, дитини? Чи потребує дитина присутності асистента вчителя, дитини?

3.1.2 Чи ознайомлені Ви з ІНП Вашої дитини? Хто долучався до складання ІНП?

3.1.3 Чи є у класі спеціальні технічні пристрої для покращення сприймання інформації Вашою дитиною? (Якщо так, то які?)

3.1.4 Як враховуються особливі освітні потреби Вашої дитини під час уроків? Надання домашніх завдань?

3.1.5 Чи враховуються особливі освітні потреби Вашої дитини під час поза навчальної діяльності (екскурсії, відвідини театру та таке інше)?

3.2 Як організовано дистанційне навчання Вашої дитини? Чи враховуються її особливі освітні потреби?

IV. Бар'єри на шляху навчання

4.1 З якими проблемами зіштовхується Ваша дитина в процесі навчання?

4.2 Чи виникають проблеми з навчальним процесом внаслідок нерозуміння вчителями особливостей сприймання інформації Вашою дитиною?

4.3 Як Ви можете описати ставлення вчителів до вашої дитини?

4.3.1 Якими є взаємовідносини Вашої дитини з однокласниками?

4.3.2 Чи виникали конфлікти з вчителями, однокласниками через те, що Ваша дитина має порушення слуху?

V. Подолання перешкод

5.1 Як ви вважаєте, чи сприятиме запровадження ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) у класі покращення умов інклюзивного навчання Вашої дитини?

5.2 Як Ви вважаєте, що необхідно зробити, щоб подолати вищезазначені проблеми?

5.3 Що, на Вашу думку, сприятиме покращенню ставлення вчителів/однокласників до Вашої дитини?

Чи є щось, що ми не згадали під час нашого інтерв'ю, що Ви хотіли б додати?

Додаток Ж. Гайд опитувальника для спеціалістів

Добрий день!

Мене звати Наталя, я студентка 4 року навчання Національного Університету «Києво-Могилянська академія» за спеціальністю «Соціальна робота». У рамках написання бакалаврської роботи я проводжу дослідження на тему «Організація інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти». Це дослідження дозволить з'ясувати організацію інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти.

Ви потрапили у вибірку дослідження, оскільки ви є спеціалістом, який тривалий час працює з дітьми з порушенням слуху. Прохання відповідати на запитання відверто, оскільки це допоможе отримати достовірну інформацію. Зберігатиметься конфіденційність відповідей - результати опитування будуть оприлюднені тільки в узагальненому вигляді. Орієнтовна тривалість опитування - 30 хв. З Вашого дозволу, під час опитування, буде використовуватися диктофон, для того, щоб зафіксувати інформацію максимально повно. У будь-який момент, Ви можете відмовитися від участі у дослідженні.

Чи зрозуміло вам і чи погоджуєтесь Ви взяти участь у дослідженні?

Дякую!

Гайд для спеціалістів

I. Соціально-демографічні характеристики

1.1 Посада, освіта

1.2 Досвід роботи з дітьми з порушенням слуху

II. Особливі освітні потреби дітей з порушенням слуху

2.1 Як ви можете охарактеризувати особливі освітні потреби дітей з порушенням слуху?

2.1.1 На Вашу думку, як необхідно враховувати мовленнєві навички дітей з порушенням слуху під час навчального процесу?

2.1.2 Як сприйняття інформації дитини з порушенням слуху відрізняється від сприйняття інформації чуючої дитини і як це відображається на навчальному процесі?

III. Задоволення освітніх потреб дітей з порушенням слуху

3.1 Якими способами загальноосвітні заклади можуть задовольнити вищезазначені потреби дітей з порушенням слуху?

3.1.1 Які ІКТ, на вашу думку, спростять навчальний процес дітей з порушенням слуху?

3.1.2 Які додаткові допоміжні засоби варто використовувати під час навчального процесу?

3.1.3 Як сприяти процесу вивчення іноземної мови учням з порушенням слуху з урахуванням їх освітніх потреб?

IV. Співпраця в інклюзивній освіті

4.1 Чи потрібна та яка співпраця між працівниками спеціальних закладів та працівниками загальноосвітніх закладів?

4.2 На Вашу думку, наскільки ефективним буде додаткове інформування вчителів, спеціалістів, однокласників учнів з дітьми з порушенням слуху про тип слухопротезування, їхні особливості сприймання інформації і тд?

Чи є щось, що ми не згадали під час нашого інтерв'ю, що Ви хотіли б додати?

Додаток 3. Гайд опитувальника для експертів

Добрий день!

Мене звати Наталя, я студентка Національного університету «Києво-Могилянська академія». Я проводжу дослідження на тему «Організація інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти» в рамках мого бакалаврського диплому. Це дослідження дозволить з'ясувати організацію інклюзивного навчання для дітей з порушенням слуху в закладах загальної середньої освіти.

Ви потрапили у вибірку дослідження, адже маєте досвід роботи в реформуванні інклюзивної освіти, а також досвід роботи з дітьми з порушенням слуху. Прохання відповідати на запитання відверто, оскільки це допоможе отримати достовірну інформацію. Зберігатиметься конфіденційність відповідей - результати опитування будуть оприлюднені тільки в узагальненому вигляді. Орієнтовна тривалість опитування - 30 хв.

З Вашого дозволу, під час опитування, буде використовуватися диктофон, для того, щоб зафіксувати інформацію максимально повно. У будь-який момент, Ви можете відмовитися від участі у дослідженні.

Чи зрозуміло вам і чи погоджуєтесь Ви взяти участь у дослідженні?

Дякую!

Гайд опитувальника для експертів

1) Які Ви бачите можливості збільшення залучення нечуючих учнів до інклюзивної освіти?

2) Які перспективи впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в Україні Ви бачите?

3) Чи вважаєте Ви, що в інклюзивній освіті в Україні існує потреба у запровадженні нових фахівців і яких?